

Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta
Katedra politologie a evropských studií

Daniel Koudelka

Vztahy Evropské Unie a Ruska od konce Studené války

Bakalářská diplomová práce

Prohlašuji, že jsem tuto práci napsal sám, na základě uvedené literatury.

Podpis.....

Abstrakt

Tato práce se zaměřuje na vzájemné vztahy Evropské unie a Ruska po skončení Studené války. Práce má dva zásadní cíle. První z nich je objasnění vzájemných vztahů od jejího počátku v podobě ESUO až do současné krize na Ukrajině. Druhým cílem je zkoumání vzájemných vztahů mezi Ruskem a Evropskou unií v současné době a taktéž současné ukrajinské krize jako důsledku těchto vzájemných vztahů. Práce bude dělena do čtyř kapitol. V první kapitole této práce bude postupně rozebrán historický vývoj vztahů i před koncem Studené války, který je důležitý pro pochopení některých současných politik a krizí. V dalších dvou kapitolách budou zkoumány zásadní události, které tyto vzájemné vztahy ovlivnily. Poslední kapitola se pak věnuje samotné ukrajinské krizi a budoucnosti vzájemných vztahů.

Klíčová slova: Rusko, Evropská unie, mezinárodní vztahy, Ukrajina, ukrajinský konflikt, Vladimír Putin, Boris Jelcin.

Abstract

This thesis focuses on international relations between the European Union and Russia after the end of the Cold War. This thesis has two main objectives. First one of them is to clarify the relations from their beginning in the form of ESUO up to today's Ukrainian crisis.. The second one is a research about nowadays EU-Russia relations and the Ukrainian crisis as a result of these relations. In the first one of these chapters the development of these relations will be studied even before the end of the Cold War, which is important for understanding of some nowadays policies and crisis'. In the next two chapters will be examined major events, which affected those relations. Last chapter then talks about the Ukrainian crisis itself and the future of mutual relations.

Key words: Russia, European Union, international relations, Ukraine, ukrainian conflict, Vladimir Putin, Borij Yeltsin.

Obsah

Úvod	5
1 Vztahy před koncem Studené války	11
1.1 Vznik ESUO, EHS a Euratom	12
1.2 Evropská společenství versus RVPH v 60. letech	13
1.3 Ostpolitik Willyho Brandta	15
1.4 Vzájemné uznání Evropského společenství a RVHP	16
1.5 Rozpad Sovětského svazu a konec Studené války	18
2 Cesta Ruska k demokracii za prezidentství Borise Jelcina	19
2.1 Ústavní krize 1993	21
2.2 Dohoda o partnerství a spolupráci s EU 1994	22
2.3 Ruská hospodářská krize 1998	24
3 Společná zahraniční politika EU vůči Rusku za prezidentství V. Putina	27
3.1 Společná zahraniční a bezpečnostní politika EU	28
3.2 Nacionální politika Vladimíra Putina	29
3.3 Rusko-gruzínská válka	31
3.4 Ukrajinská energetická krize 2009	32
4 Ukrajinská krize a budoucnost vzájemných vztahů	34
4.1 Asociační dohoda Evropské unie s Ukrajinou	35
4.2 Ukrajina v ruské geopolitické strategii	36
4.3 Možný vývoj vzájemných vztahů	37
Závěr	40
Použitá literatura	42

Úvod

Vztahy mezi Evropskou Unií a Ruskou federací se začaly oficiálně formovat v roce 1988, kdy byla podepsána smlouva o vzájemném uznání Evropského společenství a tehdejšího Svazu sovětských socialistických republik. Od roku 1991, tedy rozpadu Sovětského svazu, vytvoření Ruské federace a faktického konce Studené války tyto vzájemné diplomatické vztahy dostaly novou podobu a začaly se rozvíjet ve světle nové vlny demokratizace a liberalizace trhu jak u zemí střední a východní Evropy, tak samotného Ruska s nově zvoleným prezidentem Borisem Jelcinem. Tyto vztahy v průběhu času kolísaly mezi relativně dobrými obdobími a obdobími horšími. Mnohé události se ukázaly být přelomovými pro vzájemnou spolupráci, ať již se jednalo o vzrůstající ekonomickou spolupráci obou subjektů, nebo naopak rozepře týkající se válek či diplomatických střetů.

Vzájemná spolupráce Ruska a Evropské Unie se postupně začala zlepšovat. Objem vzájemného obchodu se začal zvyšovat a oba subjekty se začaly soustředit na své vlastní vnitřní politické problémy, kterých bylo mnoho. Konec Studené války znamenal převážně pro Rusko nutnost vyřešit krizi v ekonomické, geopolitické a zahraniční politice, ve kterých muselo dojít k přeorientování se na tržní hospodářství a nalezení nových spojenců pro prosazování svých národních zájmů. V této oblasti bylo dosaženo velkého pokroku převážně za prezidenta Borise Jelcina. Tyto problémy se postupně podařilo vyřešit, avšak se svou zahraniční politikou se Ruská federace nesečkala s velkou podporou. Navíc se ekonomickou situací nepodařilo dostatečně stabilizovat a brzy došlo i k ekonomické krizi.

Studium tohoto tématu nám napovídá mnohé o současném chování Ruské federace, a to nejenom v oblasti ukrajinské krize, ale i v ostatních oblastech, jakými jsou například geopolitické, ekonomické či politické zájmy. Pochopení vzájemných vztahů obyvatelům států Evropské Unie dává možnost vnímat současnou situaci z jiného úhlu pohledu, než jak je předkládána například v médiích, navíc s přihlédnutím k blízkosti hranic s Ruskem, a to nejen v případě pobaltských republik, které se v mezistátních diskuzích v případě evropských summitů snaží ovlivnit názor ostatních států k opatrnosti před jejich východním sousedem, ale i ostatních států, které mají či mohou mít s Ruskem rozpory v jiných oblastech. Také vzájemnému ekonomickému propojení nejen Evropské Unie, ale hlavně jejich jednotlivých států je třeba věnovat zvýšenou pozornost, zvláště v případě států, které se soustředí na export, mezi které patří i Česká republika. Celkový geopolitický a ekonomický konflikt je v současnosti opět velmi aktuální, zvláště díky situaci na Ukrajině a snaze Ruska i Evropské unie toto území ovlivnit svou politickou i ekonomickou silou.

Tématem této práce jsou vzájemné vztahy mezi Evropskou Unií a Ruskou federací, které budou zkoumány od svých oficiálních počátků roku 1988 až po současnost, včetně krize na Ukrajině a s tímto tématem souvisejících vzájemných diplomatických bojů o budoucnost této země. Zahraniční politika Evropské Unie po tato léta musela projít několika změnami, jejichž příčinou byla měnící se vnitrostátní i mezinárodní politika Ruské federace vzhledem k osobnostem prezidentů a čelních představitelů, převážně Borise Jelcina a Vladimíra Vladimiroviče Putina, jejichž přístup k mezinárodní politice a vnitrostátní situaci se lišil. Zároveň budou díky výzkumu podoby vzájemných vztahů nastíněny důvody současné krize na Ukrajině v kontextu přístupu těchto dvou subjektů, tedy jak Ruska, tak Evropské Unie, a jejich celkových přístupů k tomuto konfliktu, protože zárodek těchto intervencí lze vypočítat již v období prvního funkčního období Vladimíra Putina a východního rozšiřování Evropské Unie.

Cílem této práce je analýza vzájemných vztahů Evropské Unie a Ruské federace po skončení Studené války, ovlivněných jak vnitrostátní situací Ruska a osobnostmi jejich jednotlivých představitelů, tak zahraniční politikou Evropské unie. Druhým cílem práce je analýza aktuálního vývoje vzájemných vztahů na základě popsání událostí a současných světových krizí, například krize na Ukrajině, vojenský zásah Ruska v Gruzii či světové hospodářské krizi. Výzkumné otázky této práce jsou následující: Jakou změnu v zahraniční a vnitrostátní politice přinesl po svém nástupu do funkce Vladimír Vladimirovič Putin oproti svému předchůdci Borisi Jelcinovi? Změnila se významným způsobem zahraniční politika Evropské Unie po roce 1999, tedy v období po zavedení funkce Vysokého představitele pro zahraniční a bezpečnostní politiku? Do jak velké míry byla zahraniční politika V. Putina ovlivněna jeho sázkou na téma nacionalismu a historické velikosti Ruska?

Práce bude dělena do několika kapitol. První z nich se bude zabývat vztahy obou subjektů před rokem 1991, tedy před koncem Studené války. Vzájemné vztahy zde budou zkoumány jako souboj dvou zneprátených táborů, na jedné straně demokratickým Evropským Společenstvím, na straně druhé pak Sovětským svazem a státy pod jeho sférou vlivu. Hlavním dokumentem tohoto období je pak smlouva o vzájemném uznání z roku 1988, která se ukázala být diplomatickým vítězstvím pro Evropské společenství, i vzhledem k následnému rozpadu Sovětského svazu roku 1991 a konci Studené války. Budou zde nastíněny i důvody rozpadu SSSR vzhledem k nástupu Michaila Gorbačeva k moci v roce 1985 a jeho ekonomickým reformám, které měly Sovětský svaz zachránit před ekonomickým bankrotem, ale které nakonec nedokázaly udržet Sovětský svaz a jeho satelitní státy v jednotě a společně s touhou středoevropských států po svobodě nakonec nedokázali odvrátit rozpad SSSR.

Druhá kapitola bude pojednávat o změnách, probíhajících v Rusku od zvolení Borise Jelcina do prezidentského úřadu a změně vnitrostátní a mezinárodní politiky. V tomto období došlo v Rusku k procesu liberalizace a demokratické konsolidace stranického systému. Po obě svá funkční období byl hlavním hybatelem těchto změn prezident Boris Jelcin, a to i přes svůj zhoršující se zdravotní stav. Dokázal také odolat pokusům bývalých elit o navrácení do stavu před rozpadem Sovětského svazu, tedy k monopolu moci Komunistické strany a celkovému zastavení demokratických a liberalizačních snah nového státu. Díky svému vítězství nad těmito snahami dokázal Boris Jelcin proměnit Rusko v relativně demokratický stát, který byl v mezinárodních vztazích vnímán jako partner, a nikoliv jako ideologický nepřítel. To se projevilo roku 1994 v podepsání Dohody o spolupráci s Evropskou unií. Zároveň však, jak bude dále popsáno, nedokázal zemi ekonomicky stabilizovat, což vedlo roku 1998 k ekonomické krizi, na kterou musela Evropská unie reagovat.

Ve třetí kapitole této práce budou rozebírány vztahy Evropské Unie a Ruska po nástupu Vladimira Vladimiroviče Putina na pozici ruského prezidenta a zřízení postu Vysokého představitele pro zahraniční a bezpečnostní politiku Evropské Unie, jímž se v roce 1999 stal Javier Solana. Relativně klidné období vývoje vzájemných vztahů bylo definitivně přerušeno až roku 2008, kdy došlo k válce mezi Ruskou federací a Gruzii. Ve stejném roce pak Evropská Unie a Ruská federace podepsali Novou dohodu a spolupráci, která navazovala na původní dohodu z roku 1994 a měla se stát dokumentem, který by určoval budoucí směr vzájemných vztahů. Toto období je tak charakteristické spíše zlepšováním vzájemných vztahů převážně na ekonomické bázi bez přílišného diplomatického tlaku z obou stran až do již zmíněného roku 2008.

Ve čtvrté a poslední kapitole budou díky zmíněným politikám Ruské federace i Evropské Unie nastíněny důvody intervencí na Ukrajině a zároveň i budoucnosti vzájemných vztahů, které díky této krizi velmi utrpěly a stále trpí. Zřetel bude brán i na stále více nacionalistická vyjádření prezidenta Putina a stálou spolupráci Evropské Unie se Spojenými státy a Severoatlantickou aliancí jako přirozenými historickými spojenci. V podstatě se tedy oba subjekty snaží prosadit více svého vlivu nejen na Ukrajině, ale i v jiných oblastech, především pak v obchodu s dalšími zeměmi. V tomto období také dochází k největším diplomatickým bojům mezi oběma subjekty, které se všechny své zájmy snaží prosazovat a vidí v Ukrajině území, ohraničující jejich vlastní bezpečnost. Sřetávají se tak dvě koncepce zahraniční politiky, tedy ruská politika bezpečnosti a snah získat znovu velmocenské postavení a zároveň unijní politika integrace a ekonomické spolupráce včetně její bezpečnostní politiky, díky které vidí Ukrajinu jako bariéru před hranicemi s Ruskem.

Při psaní této práce bude vycházeno z několika velmi podstatných knih. Jednou z nich je kniha „Putin’s Russia“ od autorky Lilie Shevtsové. Je v ní pospáno období Putinova nástupu do úřadu prezidenta a období těsně po něm. Zároveň si v této knize všimá nové politika Vladimíra Putina, kterou srovnává s politikou jeho předchůdce v prezidentské pozici, Borise Jelcina, a snaží se poukázat na odchylky a změny jak v zahraniční, tak vnitrostátní politice a rétorice těchto dvou státníků s přihlédnutím k zájmovým skupinám, stojícím za Vladimírem Putinem. Druhou knihou, zabývající se osobností a působením Vladimíra Putina, je kniha „Putin: Russia’s Choice,“ jejímž autorem je Richard Sakwa. V této své publikaci se snaží objasnit Putinovu cestu z doby, kdy byl pouze neznámou osobností, až na jeho politický vrchol v období jeho prvního zvolení v roce 1999 a nástupu do funkce v roce 2000. Podobně jako Shevtsová se snaží o srovnání politik Borise Jelcina a Vladimíra Putina, avšak na rozdíl od ní se o něco více věnuje samotné roli elit a podporovatelů Putinovy prezidentské kampaně, a také se snaží objasnit jeho vazby jak na elity dřívější (ve vztahu k jeho dřívější neznámosti u veřejnosti a raketovému nástupu jeho věhlasu), tak na vytváření nových elit po jeho nástupu do funkce a v brzkých letech jeho úřadování. Třetí významnou knihou jsou pak sepsané vzpomínky Borise Jelcina, nazvané „The Struggle for Russia.“ Boris Jelcin v ní popisuje svou osobní zkušenost s transformací Sovětského svazu v Rusko a zahájení demokratizačního procesu tak, jak jej sám vnímal z pozice prvního svobodně zvoleného prezidenta Ruské federace.

Pro výzkum zahraniční politiky Evropské unie pak budou využity zdroje, zabývající se smlouvami, které ovlivnily fungování samotné Evropské Unie a její zahraniční a bezpečnostní politiky. Jednou z knih, použitou pro tuto část práce, bude například kniha „The European Union in the World Community,“ editovaná Carolyn Rhodesovou, která pojednává o pozici Evropské Unie v rámci světových mezinárodních vztahů, a tím pádem i jejími vztahy s Ruskem. Jsou zde například vykresleny i jako kontrast ve vztazích ke Spojeným státům americkým či k Číně. Další knihou, jenž má pro tuto práci význam, je kniha „The Actors in European Foreign Policy,“ kterou editoval Christopher Hill. Tato publikace se naopak zaměřuje na samotnou konzistenci vztahů Evropské unie k jiným aktérům mezinárodních vztahů, a zároveň se snaží poukázat na vývoj pozice nejen vztahů Evropské Unie, ale zároveň i jednotlivých členských států Evropské Unie, které mají ve svém přístupu k mezinárodním vztahům i jiné názory a snaží se je v rámci možností uplatňovat. Dále budou pro vývoj zahraniční politiky Evropské unie použity její smlouvy, které nějakým způsobem mění její zahraniční politiku, převážně pak „Amsterodamská smlouva,“ která je důležitá pro své zavedení funkce Vysokého představitele pro zahraniční a bezpečnostní politiku. Pro další

pochopení rozhodování v Evropské unii bude použita kniha „Politics Beyond the State,“ jejímiž editory jsou Kris Deschouwer a Theo Jans. V této publikaci se autoři zabývají procesem utváření politiky v Evropské unii nejen skrze státní politiky, ale i soukromé a zájmové skupiny, na které musí být při utváření politik brán zřetel. Dále budou používány články a komentáře ze stránek EU-Russiacentre.org, jejímž ředitelem je Fraser Cameron. Na těchto stránkách se nacházejí komentáře odborníků k aktuálnímu dění. Jedním z těchto zdrojů bude například zápis z konference, nazvané „Where is Russia Heading?“ Této konferenci se zúčastnili zástupci z Ruska i odborníci, kteří pracují přímo ve strukturách Evropské unie, a diskutovali o budoucím směřování Ruska a jeho diplomacie vzhledem k aktuálnímu dění na Ukrajině a jeho zahraniční politice a ekonomické situaci.

Z dalších zdrojů, které se zabývají vzájemnými vztahy, je pak důležitá kniha od Kena Boothe a Steva Smithe „International Relations Theory Today.“ V této publikaci je několik důležitých kapitol, které zkoumají dobu po rozpadu Sovětského svazu a teorii o vzniku nového světového společenství. Navíc je zde věnována kapitola i politické ekonomii a mezinárodním vztahům, která spíše než teorie zkoumá události, které přímo ovlivnily mezinárodní politiku a politickou ekonomii. Pro výzkum německé Ostpolitik, kterou prosadil německý kancléř Willy Brandt na konci 60. let minulého století, pak bude použita kniha „Germany's Ostpolitik.“ Tato kniha se zabývá dohodami se zeměmi tehdejšího východního bloku, sdruženými v Radě vzájemné hospodářské pomoci, a je tak důležitým zdrojem pro pochopení vzájemných vztahů Evropského Společenství a jejich členských zemí s východními zeměmi a Sovětským svazem. Dalším zdrojem bude kniha „World Politics Since 1945“ od Petera Calcocressiho, převážně pak její první dvě kapitoly. V těchto kapitolách se autor zabývá světovými mocnostmi před koncem Studené války i po něm, a zároveň tento vývoj dává do souvislosti s rozvojem Evropských Společenství, kterého si všímá v druhé kapitole této publikace. Poslední důležitou knihou pro tuto práci se stala kniha „Pád komunismu“ od Davida Pryce Jonese. Všímá si v ní postupného oslabování komunistické strany a ústřední role Sovětského svazu, a nabízí v ní důvody rozpadu Sovětského svazu a ztráty jeho pozice v mezinárodních vztazích. Také v ní poukazuje na slábnoucí pozici Michaila Gorbačova, vítězství Borise Jelcina a ztráty monopolu moci Komunistické strany.

Další zdroje, ze kterých tato práce vychází, jsou pak internetové články a zdroje zahraničních politologů. Pro výzkum aktuálního dění pomáhají komentáře Frasea Camerona z *eu-russiacentre.org*. Například článek „What now for EU-Russia Relations“ pomohl ve čtvrté kapitole k dalšímu pohledu na současnou ukrajinskou krizi a nabídl důležitý názor pro

možnost formování budoucích vztahů mezi Evropskou unií a Ruskem. Další článek, pocházející od ruského novináře Fjodora Lukjanova, nazvaný „Putin Wants Peaceful Coexistence With the West.“ Řeší v něm převážně současnou propagandu prezidenta Putina, avšak říká zároveň, že chyba je i na straně Evropské unie a její v podstatě velmi podobné politiky rozšiřování se na východ. Posledním dílem, které měl vliv na tuto práci, je pak společná kniha Ahmeda Khalida a Gulasekarana Rajaguru „Global Impact of Russian Financial Crisis.“ V této publikaci se autoři zabývají ruskou ekonomickou situací a řeší v ní nejenom samotnou krizi z roku 1998, ale i její pozdější dopady i v politické oblasti.

Metodologicky bude v této práci použita případová studie vztahů mezi dvěma subjekty v určeném časovém období. Jedná se o kvalitativní případovou studii explorativního typu, kde bude použit explanační výzkum v historicko-deskriptivním kontextu. Deskriptivní metoda byla Robertem K. Yinem definována jako kvalitativní metoda výzkumu mezi malým počtem proměnných v určeném časovém období. Pamela Baxter a Susan Jack definují tuto kvalitativní metodu jako kvalitativní případovou studii s přihlédnutím k okolnostem, které mohou ovlivnit výsledek zkoumaného případu. Robert Stake tuto terminologii používá také a dodává, že při kvalitativním výzkumu je nutno vycházet z komplexního průzkumu tématu a seznamu událostí, který má na zkoumaný jev vliv.

1 Vzájemné vztahy před koncem Studené války

Vzájemné vztahy Evropské Unie a Ruska byly po dlouhou dobu ovlivněny průběhem Studené války mezi Spojenými státy americkými a Svazem sovětských socialistických republik. Tato mezinárodní situace znamenala bilaterální uspořádání mezinárodních vztahů, stavěla tedy proti sobě dva tábory – na jedné straně demokratické státy v čele s USA, na straně druhé státy s komunistickými režimy v čele se SSSR. Ačkoliv byly tyto bloky ve 2. světové válce spojenci, po jejím konci se toto spojení neudrželo a nastal tak vzájemný souboj o politickou a ekonomickou moc.

Evropa zpočátku stála mimo tento spor. Vzhledem k nutnosti vzpamatovat se ze škod, způsobených světovou válkou, její prvotní úsilí nesměřovalo ke snaze se jakýmkoliv způsobem integrovat do většího nadnárodního celku. Střední a východní Evropa se navíc brzy dostala do sféry vlivu Sovětského svazu, čímž ztratila možnost svobodně prosazovat svou zahraniční politiku. Pro tu dostávala instrukce od Komunistické strany Sovětského svazu¹ (dále jen KSSS). „Zároveň však mluvčí strany trvaly na tom, že strana nevládne přímými rozkazy druhým státům, ale spíše politickou metodou přesvědčování...“ (Hill, 1992: 72) Západní Evropa tak zůstala relativně osamocena a rozdělena na jednotlivé státy, které si však brzy začaly uvědomovat, že spolu musí začít spolupracovat, aby se také nedostaly do sféry vlivu východního bloku. Začaly tedy jednat a brzy přišly první návrhy na reálnou podobu evropského společenství. První z myšlenek na vytvoření evropského společenství však existovaly i před 2. světovou válkou, nebyly však nikdy úspěšně realizovány. Otcem jedné z prvních myšlenek na vytvoření sjednoceného evropského prostoru byl hrabě Richard Coudenhove-Kalergi, který již ve dvacátých letech 20. století formuloval svou tezi na vytvoření Panevropské unie. Tato Unie měla sjednocovat evropský kontinent a jeho země na základě vzájemného politického a hospodářského prospěchu, a zároveň měla být založena na křesťanských hodnotách. Další z řady snah o integraci byl již mnohem reálnější projekt vytvoření francouzsko-britské unie, který se podařilo iniciovat v roce 1940, tedy c období 2. světové války. Reálně však tato unie příliš nefungovala, protože Francie byla brzy po schválení všech návrhů okupována Německem, a nemohla tak již plnit žádné závazky, vyplývající z této unie.

¹ Strana existovala již mnohem dříve, na KSSS se přejmenovala roku 1952. Její dřívější název byl Všesvazová komunistická strana.

1.1 Vznik ESUO, EHS a Euratom

Plán na vytvoření Evropského společenství uhlí a oceli byl představen v Den Evropy 9. 5. 1950 Robertem Schumanem, významným politikem a ministrem zahraniční a vstoupil ve známost jako Schumanova deklarace. Ve svém projevu říká následující: „...(francouzská vláda) navrhuje podřídit celou francouzsko-německou výrobu uhlí a oceli společnému Vysokému úřadu, jako organizaci otevřené účasti jiných evropských zemí.“ (Schuman, 1950) Tento plán byl brzy schválen, díky čemuž v roce 1952 za účasti šesti států vzniká ESUO². Vzájemná spolupráce států se začala stále více zlepšovat, díky čemuž začaly dosahovat mnohem větší ekonomické prosperity. Projekt se stal výhodným i pro Belgie, Nizozemí a Lucembursko, mezi kterými již fungovala zóna volného obchodu, a zároveň se objevovaly první snahy o celní unii. Přes její dosažení se členství v ESUO ukázalo být pro tyto tři státy velmi výhodným.

Sovětský svaz na toto společenství nahlížel s jistými obavami, přímého politického konkurenta v něm však nenacházel. Již roku 1949 založila Radu vzájemné hospodářské pomoci, která byla založena převážně jako reakce na Marshallův plán z roku 1948, později se však transformovala jako konkurent Evropského hospodářského společenství. Sdružovala socialistické země východního bloku³ a sloužila k prosazování centrálně plánovaného hospodářství a distribuci zdrojů pod dohledem Sovětského svazu. Přímým konkurentem SSSR tedy nebylo ESUO, ale Severoatlantická aliance (NATO). Tato organizace vznikla pod vedením USA a sloužila jako nadnárodní bezpečnostní organizace, která do svých struktur úspěšně integrovala i mnohé ze západoevropských zemí, včetně Spolkové republiky Německo. SSSR v reakci na toto vojenské sdružení prosadil roku 1955 varšavský pakt, díky kterému se socialistické státy zavázaly v případě cizí agrese či vnitrostátních nepokojů vojensky zakročit. Po smrti Josifa V. Stalina roku 1953 a nástupu Nikity Chruščova k moci se však v tomtéž roce se situace lehce zlepšila, a v červenci roku 1955 došlo k setkání zástupců SSSR, Británie, Francie a USA. „Vyprodukovalo některé euforické výzvy – smlouvu o neagresivitě mezi NATO a Varšavským pakt, navrženým SSSR;...“ (Calvocoressi, 1991: 25) Toto období klidu však nevydrželo příliš dlouho a brzy se diplomatický tlak začal zvyšovat.

V roce 1957 došlo k podpisu dvou Římských smluv, které založily dvě další společenství, a to sice Evropské hospodářské společenství (EHS) a Evropské společenství pro atomovou

² Těmito státy byly vedle Francie a Německa také Nizozemí, Belgie, Lucembursko a Itálie. Velká Británie účast na projektu odmítla vzhledem ke svým vazbám na Commonwealth a dobrými vztahy se Spojenými státy.

³ Zároveň v ní však byly přítomny další země jako pozorovatelé, například Finsko či Jugoslávie.

energii (Euratom). Státy, sdružené v ESUO, měly stále rozdílné daňové zatížení a cla na dovážené výrobky, což bylo jednou z překážek efektivity objemu vzájemného obchodu. Tento problém se právě nově vzniklá společenství snažila vyřešit. „Smlouva o EHS měla za cíl odstranit vešker obchodní bariéry mezi těmito státy.“ (Pinder, 1995: 8) Odstranění těchto omezení však trvala mnoho let. Navíc se založení těchto dvou subjektů nesetkalo u SSSR s nadšením. Přestože se některé státy socialistické bloku snažily obchodovat se zeměmi EHS, brzy jim bylo (převážně Československu a Maďarsku, u nichž byl obrat obchodu nejvyšší) zakázáno EHS uznat, a navíc s ním obchodovat. Tento stav vzájemného neuznání se přetrval až do roku 1988, tedy dlouhých 31 let, kdy vzájemné vztahy nikdy na oficiální úrovni neexistovaly.

1.2 Evropská společenství versus RVHP v 60. letech

Hospodářské a obchodní úspěchy společenství byly již od svého počátku poměrně vysoké. Státy západní a severní Evropy v čele s Velkou Británií, které se projektu neúčastnily, se na tyto úspěchy snažily reagovat. Převážně díky iniciaci Velké Británie, pro kterou se objem obchodu s Commonwealthem příliš nezvyšoval, bylo roku 1960 založeno Evropská sdružení volného obchodu, do níž vstoupilo sedm evropských států.⁴ Taktéž vztah Velké Británie a USA byl jedním z důvodů, proč se nechtěla více integrovat. V tomto období psal britský předseda Macmillan prezidentu Eisenhower mimo jiné p vztahu k Rusku následující: „Dodnes jsme k diskuzi o odzbrojení s pocití, že rusové vpravdě nikdy nebudou souhlasit“ (Macmillan, 1958) Právě tyto vynikající vztahy, dané společnou zkušeností z první a druhé světové války, navíc s ekonomikou zaměřenou na Commonwealth, byly hlavním důvodem k neúčasti na EHS a EFTA tak byla výsledkem spíše touhy dosáhnout podobných ekonomických a obchodních výsledků, než se stát členy evropského integračního procesu. Pro Sovětský svaz byl tento vývoj pozitivní, protože rozděloval jeho oponenty do dvou táborů, díky čemuž mohl ve své zahraniční politice poukazovat na neschopnost západních států se dohodnout na konsenzu.

Ačkoliv státy, které do EFTA vstoupily, svůj objem obchodu zvýšily, nebyla tato organizace tolik efektivní. Hlavními důvody tohoto relativního neúspěchu byla vzdálenost mezi státy, a díky politickým rozdílům mezi jednotlivými členy nemohlo dojít k vyšší míře integrace. Zvláště nedemokratické Portugalsko se nemohlo ostatním státům rovnat, a tak již

⁴ Zakládajícími členy byli Velká Británie, Dánsko, Norsko, Portugalsko, Švédsko, Švýcarsko a Rakousko.

v roce 1961 začíná Velká Británie jednat o přistoupení k EHS. Žádost je však dvakrát vetována ze strany Francie a jejích prezidenta, Charlese de Gaulla. Jedním z důvodů, které de Gaulle používá, je i následující vyjádření: „Anglie je ve skutečnosti námořním státem; je s ostatními propojena skrze její tarify, její trhy, její trasy se zbožím často vedou do těch nejbližších a nejrozmáhlejších států; sleduje převážně průmyslové a obchodní cíle, ve velmi malé míře pak ty zemědělské.“ (Charles de Gaulle, 1963: 2) V odůvodnění tak de Gaulle odmítá britské členství právě kvůli diplomatickým vztahům s USA a malým zájmem na zemědělské politice, která byla pro Francii prakticky nejdůležitějším tématem. Po celá 60. léta tak nemohly přístupové rozhovory s žadateli začít, protože žádný nevyhovoval představám Francie, která dovolila přístupová jednání až po odchodu Charlese de Gaulla z funkce prezidenta v roce 1969.

V období 60. let se vzájemné vztahy mezi Evropskými společenstvími a RVHP příliš nerozvíjely. Obě uskupení se mnohem více soustředila na své vnitřní problémy, než na rozvíjení mezinárodní politiky a spolupráce. Tento fenomén se postupně začal měnit až od druhé poloviny šedesátých let, kdy začalo postupně docházet ke změně sovětského vnímání Evropských společenství, převážně pak EHS. Sovětský svaz rozdělil evropskou integraci do čtyř oblastí: ekonomické, politické, vojenské a finanční (monetární), přičemž poslední z těchto oblastí byla interpretována jako nejvíce zásadní. Navíc na konci 60. a začátku 70. let dochází ke změně náhledu na tuto západoevropskou integraci. „Sověti uznávají možnost politické integrace v západní Evropě, aniž by byli nuceni konstatovat, že musí nutně dojít i k vojenské integraci.“ (Cutler, 1987: 261) Tato změna nahlížení na Evropská společenství znamenala, že již nebyla vnímána jako západoevropská kopie struktur Severoatlantické aliance, což bylo v kontrastu s dřívějším vnímáním Sovětského svazu. Významnými hybateli této změny názoru se ukázala být nejen úspěšnost západoevropské integrace a jejích ekonomických důsledků, ale i výše zmíněné žádosti nových členů o přistoupení, vojenský zásah v Československu roku 1968 a postupná ztráta ekonomické hegemonie Spojených států amerických na konci 60. let. Navíc díky neexistenci jednotné evropské armády, jejíhož vytvoření se Sovětský svaz původně obával, byl o to více viditelný ekonomický úspěch Evropských společenství. Ačkoliv stále nedošlo k oficiálnímu uznání obou subjektů, již začalo docházet k postupnému navazování spolupráce mezi jednotlivými členskými zeměmi obou subjektů, pro které byl velmi důležitý odbyt zboží. Největším ukazatelem byla zmíněná invaze do Československa, po které členské státy RVHP sice stále musely plnit ekonomické plány a závazky této organizace, ale mohly již více obchodovat i s ostatními členy či se západními zeměmi.

1.3 Ostpolitik Willyho Brandta

Roku 1969 se kancléřem Spolkové republiky Německa stal Willy Brandt, předseda sociálně demokratické strany. Ten při svém nástupu do funkce bral v úvahu události posledních let, a zároveň si byl vědom ekonomických úspěchů nejen Evropských společenství, ale i své vlastní země. Brzy proto začal prosazovat zcela novou podobu zahraniční politiky, která je známá jako Ostpolitik⁵. Brandt věděl, že RVHP a Sovětský svaz oficiálně neuznává Evropská společenství a vidí v nich převážně ideologického a ekonomického oponenta. Proto tuto novou politiku postavil na bilaterálních dohodách SRN s jednotlivými členskými zeměmi RVHP.

Jedním z hlavních cílů této nové západoněmecké politiky se stal vztah s Německou demokratickou republikou (tedy východním Německem pod vlivem Sovětského svazu). „Zatímco byly díky Ostpolitik učiněny pokroky ve vztazích se Sovětským svazem a poté s Polskem, pozornost veřejnosti a vrchních představitelů byla během zimy (jedná se o zimu 1969-1970 – poznámka autora) věnována vztahům s Německou demokratickou republikou.“ (Whetten, 1971: 127) Bilaterální dohody s jednotlivými subjekty tak byly hlavním předmětem zahraniční politiky západního Německa. Ve vzájemné spolupráci s východním Německem usiloval Willy Brandt po několika vzájemných setkáních s jeho představiteli o vztazích na úrovni sousedství, když už ne o vzájemné uznání. I když byl tento pokus spíše neúspěšný, nakonec se spolupráce obou německých republik ukázala být pozitivní alespoň na dané bilaterální úrovni. Přes tuto spolupráci však Moskva stále velmi tvrdě odmítala jiné než velmi omezené bilaterální dohody mezi svými satelitními republikami a jednotlivými zeměmi západní Evropy.

Na rozdíl od Brandtovy ostpolitik neexistovala v rámci Evropských společenství podobná společná politika, která by byla smluvně upravena. Došlo však k vytvoření Evropské politické spolupráce v roce 1970, která se stala prostředím pro vzájemnou diskuzi a přijímání rozhodnutí pro zahraniční politiku. Peter Van Ham však poukazuje na následující skutečnost: „Přestože EPS poskytovala základní rámec pro diskuzi, konsenzus na podobě zahraniční politiky byl stále těžce dosažitelný.“ (Ham, 1993: 99) Tato politická spolupráce fungovala až do svého nahrazení vytvořením Vysokého představitele pro zahraniční a bezpečnostní politiku Amsterodamskou smlouvou roku 1999. Do této doby sloužila spíše jako prostředí pro diskuzi, a bylo velmi těžké obsáhnout konsenzuálně všechny pozice členů Evropských společenství.

⁵ Ostpolitik je německý výraz pro východní politiku (ost = východ, politik = politika); jednalo se o změnu přístupu k zemím RVHP.

Její politika vůči Sovětskému svazu a jeho spojencům tak spočívala spíše na snaze vzájemně se dohodnout a ponechávala většinu zahraniční politiky v rukou národních států, které tak s východní Evropou jednaly spíše na principu bilaterálních dohod, jejíž nejúspěšnější podobou byla právě Brandtova Ostpolitik, díky které SRN mohla obchodovat s jednotlivými zeměmi RVHP bez přílišného tlaku ze strany jak Evropských společenství, tak Sovětského svazu a Mosky.

1.4 Demokratizace střední a východní Evropy

Roku 1985 se do čela Sovětského svazu dostal Michail Sergejevič Gorbačov. Ten brzy po nástupu do funkce začal prosazovat politiku glasnosti a perestrojky, tedy v praxi politickou otevřenost a ekonomickou přestavbu státu. Z historické zkušenosti po vpádu do Československa v roce 1968, doby normalizace a zrušení reform Alexandera Dubčeka se snažil vzít si příklad a částečně reformovat sovětské hospodářství a politiku ekonomického plánování. Gorbačov věděl, že ekonomika Sovětského svazu se již nedokáže vyrovnat ekonomice Spojených států amerických, a ztrácí i proti objemu obchodu v rámci Evropských společenství. Nechtěl však jít cestou kompletní přeměny modelu centrálního plánování, a už vůbec nechtěl měnit oficiální marxisticko-leninistickou státní ideologii. Jeho hlavním zájmem bylo dát státům o něco více svobody v jejich národních obchodních zájmech, avšak tyto státy stále musely plnit oficiální plán, daný Radou vzájemné hospodářské pomoci. V politice glasnosti chtěl dát státům možnost více svobodně řešit své interní národní záležitosti, avšak aby stále vyznávaly oficiální ideologickou doktrínu, kterou Sovětský svaz vyžadoval a ze které nehodlal slevit. Svým způsobem tak Gorbačov téměř po dvaceti letech oživil Dubčekův socialismus s lidskou tváří. Ačkoliv se proti této nové vnitřní politice začaly lidé bouřit, Gorbačov zaujal následující stanovisko: „Skrz tyto krize byla Gorbačovova odpověď stále stejná: odvolával a zbavoval se politických oponentů a byrokratů, kteří, jak říkal, se pouze snažili využívat krizi k destrukci jeho reform.“ (LaFeber, 1993: 322) V praxi tedy nefunkčnost těchto reform neměla spočívat v nemožnosti jejich provedení, ale v nemožnosti je správně aplikovat kvůli sovětským úředníkům. Tyto reformy však v praxi úspěšné být nemohly, protože byly pro sovětský politický systém příliš liberální a odebíraly část kontroly z rukou Komunistické strany, kterou předávaly satelitním státům.

Rostoucí ekonomické problémy a zvyšující se vnitřní nestabilita Sovětského bloku byla stále více viditelná. Ve státech střední Evropy začaly sílit hlasy, volající po návratu

k demokracii a odklonu od socialistického zřízení.⁶ Zhoršující se situace byla vidět na jedné z největších politicko-ideologických proher Sovětského svazu roku 1988, kdy Evropská společenství a Rada vzájemné hospodářské pomoci podepsaly Dohodu o vzájemném uznání. Tato dohoda umožňovala státům východního bloku konečně navázat oficiální vztahy a po téměř 31 letech (od roku 1957) dovolovala státům střední a východní Evropy obchodovat s Evropskými společenstvími jako celkem, a ne jen s jejími jednotlivými státy, které se často chovaly velmi protekcionisticky a přistupovaly k těmto státům s nedůvěrou. Tato smlouva se také stala jedním z posledních dokumentů a nařízení, která určovala politiku státům východního bloku.

V tomto období taktéž došlo k důležitým změnám v Evropském Společenství. Jedním z významných rozhodnutí se ukázala být změna délky mandátu předsedy Komise na dobu pěti let s možností jednoho znovuzvolení. Roku 1985 se novým předsedou Evropské komise stal Jacques Delors⁷, který ve funkci nahradil Gastona Thorna.⁸ Ve svém prvním funkčním období do roku 1990 se Jacquesi Delorsovi podařilo již v roce 1985 prosadit Schengenskou dohodu, která umožňovala volný pohyb osob bez hraničních kontrol mezi participujícími státy. Zároveň se stala jeho prvním úspěchem v pozici předsedy Evropské Komise; byla schválena v rekordní rychlosti několika měsíců po jeho nastoupení do funkce. Jedním z hlavních Delorsových úspěchů se však stal roku 1986 přijatý a k srpnu roku 1987 platný Jednotný evropský akt. Tato smlouva měla za cíl odstranění zbývajících překážek v obchodu na cestě ke společnému trhu a volnému pohybu zboží, osob, služeb a kapitálu do roku 1992. Tento cíl zmiňuje hned ve svém prvním článku: „Cílem Evropských společenství a Evropské politické spolupráce je společně přispívat k dosahování konkrétního pokroku na cestě směrem k evropské jednotě.“ (Jednotný evropský akt, 1986: 2) Byly tak jasně stanoveny cíle, ke kterým mají Evropská společenství směřovat, což napomohlo k větší efektivitě a rychlosti prosazování politik, které by dané cíle mohly plnit.

Roku 1989 došlo v Německé demokratické republice, Maďarsku, Československu a Polsku k mnoha demonstracím, které nakonec vyústily v odtrhnutí se těchto států od socialistického bloku a nastolení demokratizačního a liberalizačního procesu v těchto státech. Byla to ukázka slabosti Sovětského svazu, který již nedokázal svou pozici udržet. Gorbačov navíc odmítl do osamostatňujících se států poslat sovětskou armádu a rozhodl se tak

⁶ V Polsku tento proces trval již od roku 1980, ve Východním Německu, Maďarsku a Československu několik týdnů

⁷ Jacques Delors byl francouzský ekonom a politik, člen francouzské socialistické strany.

⁸ Thorn byl bývalý lucemburský předseda vlády v letech 1974-1978. Do funkce předsedy Evropské Komise nastoupil roku 1981, kdy nahradil Roye Jenkinse.

nezakročit, což byl pro tyto státy znak, že se po více než čtyřiceti letech mohou vydat svou vlastní demokratickou cestou a nemusí se již podřizovat politice a rozkazům Moskvy, která jim nedovolila jít vlastní cestou. Tento proces byl pro svět znamením, že bilaterální uspořádání světa a studenoválečný konflikt se blíží svému konci.

1.5 Rozpad Sovětského svazu a konec Studené války

Od podepsání Deklarace o vzájemném uznání roku 1988 a demokratizaci střední Evropy v roce 1989 se Sovětský svaz potýkal se stále více problémy s vnitřní stabilitou. Roku 1990 byl postupně Michailem Gorbačevem zrušen ústavní článek 6, který zaručoval Komunistické straně monopol moci, došlo k přejmenování Rady ministrů na kabinet a samotný Michail Gorbačov, do té doby ve funkci předsedy Nejvyššího sovětu, se nechal zvolit do nové funkce prezidenta Sovětského svazu. „Dalo by se soudit, že tyto změny vytvořily úplně jinou zemi, moderní a civilizovanou, s prezidentem a parlamentem, s konkurencí politiků a se zastupitelským systémem.“ (Jones, 1995: 347) Situace však ve skutečnosti demokracii příliš nepřipomínala. Michail Gorbačov byl nadále ve funkci předsedy Komunistické strany a reálně neprobíhala ani stranická soutěž. Ještě po těchto změnách se roku 1990 konal poslední všesvazový sjezd Komunistické strany, kterému Gorbačov předsedal a na kterém došlo k vyloučení mnoha členů, kteří se brzy začali ozývat proti tomuto nabourávání zavedených pořádků a hrozili svým povstáním. To se nakonec uskutečnilo v roce 1993 a bude o něm řeč v další kapitole.

Vzájemné vztahy s Evropským společenstvím již byly v této době na oficiální úrovni, avšak to se více soustředovalo na vztahy s bývalými sovětskými satelitními státy, které se předchozího roku demokratizovaly. Sovětský svaz jako jeden z hlavních problémů řešil své ekonomické problémy. „Problém je, že relativní náklady udržování Sovětské unie jako supervelmoci, konkurující Spojeným státům, byly mnohem větší než ekvivalentní náklady pro Spojené státy.“ (Denitch, 1990: 19) Ekonomická vyčerpanost vycházela z mnoha let snahy o přezbrojení Spojených států amerických a byla jedním z hlavních příčin Gorbačovových ekonomických reforem a jedním z důležitých faktorů, který nakonec zapříčil celkový rozpad Sovětského svazu mezi lety 1989-1991. Sovětský svaz se stále více přibližoval svému konci, až roku 1991 došlo ke konci jeho existence, osamostatnění zbývajících republik a přeměně státního útvaru na Rusko. Roku 1991 se pak konaly první svobodné prezidentské volby, které vyhrál Boris Jelcin a stal se tak prvním demokratickým prezidentem Ruské federace.

2 Cesta Ruska k demokracii za prezidentství Borise Jelcina

Roku 1991 se v Ruské federaci konaly první svobodné prezidentské volby, ve kterých byl do funkce zvolen Boris Nikolajevič Jelcin. Tento nový představitel Ruska stál před několika velmi těžkými úkoly. Prvním z nich byla snaha změnit vnímání Ruska jako staré komunistické mocnosti a přeměnit jej na moderní, fungující zastupitelskou demokracii. Tento úkol se však ukázal být velmi obtížným. Zkušenost s komunismem a vnímání Ruska západní Evropou jako komunistické země byly hluboce zakořeněny ve více než sedmdesáti letech historie a ukázalo se být velmi obtížným úkolem toto myšlení změnit. Nikolaj Petro si tohoto fenoménu všimá také a ptá se na následující: „Znamená to, jak nedávno poznamenal Samuel Huntington, že Rusko a západní Evropa jsou odsouzeny se střetnout nad hodnotami fundamentálními pro každou z nich?“ (Petro, 1995: 151) I když západní Evropa a převážně Spojené státy byly v euforii z vyhrané Studené války, stále ještě (převážně v Evropě) převládalo vidění Ruska jako pozůstatku komunistické minulosti. Proto se Boris Jelcin v prvních letech svého prezidentského období snažil o vyřešení vnitřních problémů a postupně se začal zbavovat bývalých kádrů, které ještě po odstoupení Michaila Gorbačova zůstávaly u moci⁹.

Samotný Jelcin si v období svého dostávání se k moci od roku 1985 a i po svém zvolení prezidentem roku 1991 psal mnoho osobních poznámek, které později po svém odstoupení z funkce vydal a které poskytly mnoho informací o tomto období ruských dějin. Ke svému zvolení lidovým poslancem 27. března 1989 si poznamenal následující: „Hned se objevilo nové módní okřídlené rčení. Nehlasovali pro Jelcina, hlasovali proti aparátu.“ (Jelcin, 1991: 173) Toto spojení tak v podstatě vypovídalo o Jelcinovi jako o jednom z hlavních hráčů měnícího se systému. Politická změna, kterou Sovětský svaz, potažmo Rusko během několika dalších let prošel, jasně ukázal, že Boris Jelcin se opravdu hybatelem demokratické tranzice, potažmo že jím byl již před prvními prezidentskými volbami roku 1991. To napomohlo jeho pozici jako partnera pro západní demokratické státy, které tak měly v Jelcinovi partnera pro vyjednávání v mezinárodním prostředí.

Mimo snah o přeměnu názoru na nové Rusko musel Boris Jelcin řešit ještě dva další, velmi podstatné problémy. Prvním z těchto problémů byla ekonomická situace Ruska. Sovětská ekonomika těžila z centrálního plánování a dovážení surovin ze zemí východního bloku. V letech 1989-1991, jak se postupně více a více zemí osamostatňovalo a vracelo k demokracii, se rozpadající se Sovětský svaz musel potýkat s následky tohoto odlivu

⁹ Boris Jelcin odstoupil až několik týdnů po inauguraci Borise Jelcina, a u moci tak byli dokonce dva prezidenti. Boris Jelcin však nakonec dokázal novou demokratickou vlnu udržet a Gorbačov odstoupil.

přerozdělovaného příjmu a s následky Gorbačovových ekonomických reforem. Pokusy o záchranu sovětské ekonomiky však selhaly a uvedly zemi do ještě horší ekonomické situace, kterou musel řešit právě Boris Jelcin. Ten se snažil situaci řešit zavedením silných ekonomických reforem, avšak i přes tuto snahu nakonec došlo roku 1998 k ruské ekonomické krizi. Ve svých pamětech o ekonomické situaci říká následující: „Problém byl v neschopnosti přijmout konzistentní ekonomickou politiku.“ (Jelcin, 1995: 47) Stal se tak první vedoucí osobou v Rusku, která měla alespoň snahu nastolit konzistentní ekonomickou politiku, avšak její reálný úspěch se nakonec nedostavil. Reálně se sice velmi zvýšila životní úroveň ruského obyvatelstva, avšak Jelcinovo vyhranění se proti dřívějším snahám o státní ekonomické reformy¹⁰ se nakonec ukázalo být jako prakticky nenaplněné a jejich úspěch se v plné míře nedostavil.

Velkým tématem byl celkový přechod Ruska k demokracii a změna stranického systému v soutěživý. Dřívější zrušení článku 6 Ústavy, který propůjčoval Komunistické straně výsadní postavení jediné relevantní strany, byl zrušen již Gorbačovem, ale samotná demokratizace politiky a politického prostoru byla velmi obtížná. Sedm desetiletí komunistické praxe znamenalo, že v systému byla přítomna spousta příznivců starého režimu, které bylo potřeba přinutit k odchodu z jejich pozic. Situace na počátku Jelcinovi prezidentské éry nebyla v tomto ohledu jednoduchá, neboť došlo dokonce ke dvěma pokusům o navrácení se k minulému režimu.¹¹ Karen Dawisha však o této době píše následující: „...Lenin předpovídal, že erupce revoluce na východě se jako láva roztečou a zatopí celý západ. Nyní, přesně proti Leninově předpovědi, teče láva ze západu na východ a přináší s sebou vítězství ideálu demokracie.“ (Dawisha, 1990: 247) Ukazuje tak, že se sovětský systém vládnutí ukázal být jako nefunkční, a že došlo k vítězství západních demokratických hodnot. Tato změna zároveň ukazovala na změnu přístupu Evropské Unie¹² k Rusku. Jednotná zahraniční politika byla v Evropské unii stále řešena v rámci EPS a byla tak stále spíše kompromisní, než že byla smluvně řešena jednotným představitelem. Celkově se však členové shodovali, že je třeba k Rusku přistupovat zcela nově a snažit se pomoci v rozvoji demokracie. Vzájemná dohoda o spolupráci byla podepsána rok po ústavní krizi, tedy roku 1994. Tato dohoda bude rozebrána v jedné z následujících podkapitol.

¹⁰ Vymezoval se proti Leninovi, Stalinovi, Chruščovovi i Kosyginovi, kteří se snažili také přijít s ekonomickými reformami tehdejšího Sovětského svazu, ale které byly nakonec neúspěšné.

¹¹ První z nich se uskutečnil roku 1991, druhý, významnější, pak roku 1993 v době schvalování nové Ústavy vyústil v několik obětí a mnoho zraněných. Tento převrat bude rozebrán v jedné z podkapitol.

¹² Roku 1991 byla dohodnuta Maastrichtská smlouva s platností od roku 1993, která měnila název Evropského společenství na Evropskou Unii, a zároveň upravovala nesplněné ekonomické cíle, požadované v Delorsově Bílé knize o vnitřním trhu z roku 1985.

2.1 Ústavní krize 1993

Období prvního Jelcinova bylo velmi obtížné při snaze změnit zavedený systém na novou demokratickou linii. Ačkoliv se hned po své inauguraci a nástupu do funkce snažil co nejvíce prosadit nové reformní kroky, stále byli u moci v Nejvyšším sovětu přítomni komunističtí poslanci a podporovatelé starého, studenoválečného pořádku. Nová demokratická vlna a přeměna stranického systému s sebou však proti těmto osobám měla jednu podstatnou výhodu, která hovořila ve prospěch demokratického zřízení. „Pokud jsou předpoklady voličů a politiků vysoce diversifikované, je velká pravděpodobnost, že politický proces s sebou ponese problémy sociální volby.“ (Kitschelt, 1999: 46) Reakce na tyto změny v Rusku nezůstala bez povšimnutí u Evropské Unie, která se v tomto období snažila předpovědět ruský demokratický vývoj kladně, avšak zároveň si byla vědoma situace v letech 1991-1993, tedy mezi dvěma povstáními a konečným schválením ruské Ústavy. Navíc se snažila vyřešit praktickou aplikaci Maastrichtské smlouvy své vnitřní ekonomické, obchodní a monetární cíle a rozvíjet vztahy s nově osamostatněnými středoevropskými, východoevropskými a pobaltskými republikami a jejich samotným přechodem k demokracii. Rusko v čele s Jelcinem tak ve svých snahách o demokratizaci bylo zvenčí pozorováno, ale k žádnému zásahu nedošlo.

Velkou roli v pokusu o ústavní převraty, jak již bylo zmiňováno, měly komunistické kádry, stále ještě u moci¹³. „Mnozí se báli, že nemohou společnosti nabídnout nic víc, než své schopnosti jako inženýři moci.“ (Zeman, 1991: 294) Tyto elity viděly v demokratizaci systému nutnost svého odchodu bez zajištění nových pozic, tedy narušení více než 70 let fungující praxe zůstávání u moci bez nutnosti přepustit místo jiným, demokraticky zvoleným stranám či mladším jedincům. Proto při změnách, které s sebou přinášel Boris Jelcin, se tyto elity snažily za každou cenu tyto změny zvrátit, či je alespoň co nejvíce zpomalit. To postupně vedlo ke dvěma povstáním těchto poslanců. První z nich, roku 1991, byl relativně bez následků. Druhé povstání roku 1993 však již bylo mnohem horší. Jeho příčinou byla nová Ústava, která měla nahradit starou komunistickou Ústavu a změnit staré principy v demokratickou vládu se stranickou soutěží a liberálním prostředím. Situaci nakonec vystupňoval sám Jelcin, kdy odvolal viceprezidenta Ruckého a místopředsedu vlády Šumějka, na jehož místo odsadil ekonoma Jegora Gajdara. 21. září 1993 pak povstalečtí poslanci vyzvali k odboji k Borisi Jelcinovi. Ten však 4. 10. nasadil do boje i armádu a po několika

¹³ Tomuto uskupení kádrů se říkalo Nomenklatura, a její zásadou bylo v podstatě zachovávání stejných lidí ve stejných funkcích i po desítky let. Toto vládnutí se ukázalo být velmi neefektivní a díky věku mnozí dlouho sloužící členové Nejvyššího sovětu reagovali například na události v 50. letech jako před 2. světovou válkou či ještě z doby 20. let a prvních Stalinových čistek.

dnech se tito vzbouřeneční poslanci vzdali a mnozí z nich pak byli vyšetřováni soudy za protistátní činnost.

Ústava nakonec byla po porážce povstaleckých poslanců Ústava schválena i občany Ruské federace v referendu. 12. prosince 1993 se pak konaly volby do Státní dumy, ve kterých však na počet křesel zvítězilo antireformní křídlo. Velkou roli však brzy začal hrát nově vzniklý Ústavní soud. „V ruské historii měli v důsledku charakteru politického režimu jenom malé povědomí o svých právech jakožto subjekty práva.“ (Adhied, 1997: 85) Ačkoliv tedy byli v dumě vedoucí silou antireformisté, nakonec se podařilo Borisu Jelcinovi prosadit většinu svých demokratických změn. Samotným důkazem demokratizace Ruska jsou právě tyto volby a zároveň je viditelná vůle občanů Ruska změnit dlouhou historickou zkušenost s komunistickou nadvládou. Evropská Unie tento proud demokratizace pozorovala s nadšením, protože tím ztratila ideologického nepřítele a mohla se tak plně soustředit na obchod a zlepšování objemu obchodu a ekonomické situace svých členů. Brzy po změnách v Rusku již viděla tento stát jako alespoň částečně demokratizovaný, a proto mu roku 1994 nabídla Dohodu o partnerství a spolupráci.

2.2 Dohoda o partnerství a spolupráci 1994

Demokratická konsolidace Ruské federace přiměla Evropskou unii definitivně změnit svou politiku vůči této zemi. Úspěšně potlačený ústavní převrat a demokratické volby v roce 1993 byly pro svět jasným ukazatelem ruských snah o přeměnu svého systému ve více otevřený. Rusko již tolik nevnímalo Evropskou Unii jako svého ideologického nepřítele, ale spíše jako možného obchodního partnera a inspiraci pro demokratičtější uspořádání svého státu. Proto se Boris Jelcin po vyřešení ústavní krize snažil stále více o vyřešení ekonomické situace, která byla stále na špatné úrovni.

Evropská Unie vnímala v této době Rusko jako potenciálního partnera pro obchodní situaci, který vyvíjí snahu stát se demokratickým subjektem s fungujícím tržním hospodářstvím. Bylo však více než jasné, že tyto změny k liberální demokracii nelze v Rusku dělat nárazově a ve velkých skocích. Dokládá to i následující citace z knihy Lilie Shevtsové: „...skokový posun k liberální demokracii za jakoukoliv cenu, bez přihlédnutí k náladám ve společnosti...by mohlo reformu pouze zdiskreditovat.“ (Shevtsova, 2001: 69) Je tedy zřejmé, že i když v Rusku již bylo v roce 1994 dostatečné množství reformistů i reformních snah v čele s Borisem Jelcinem jakožto relativně silným prezidentem z hlediska pravomocí, nešlo

z Ruska udělat liberální demokracii tak rychle, jak by si někteří přáli. Navíc se v této době objevili i kritici nové ruské politiky. Alexandr Solženicyn, významný kritik Sovětského svazu a ruský autor, uvádí k ruské zahraniční politice tohoto období následující: „Právě nové Rusko napomohlo uskutečnění onoho historického přelomu ve vědomí světa, kdy se vojenskému zásahu mocností do záležitostí vzdálené země začalo říkat ne “agrese”, ale “nastolení míru.” (Solženicyn, 1998: 31) Je tedy vidět, že ačkoliv existovala vnitřní euforie Ruska k demokratickým a liberalizačním změnám, a i Evropská unie se těmto snahám snažila svou zahraniční politikou napomoci, nebylo možné tyto změny příliš urychlit kvůli možnosti pádu těchto nových změn.

Situace se však díky postupným krokům začala měnit a brzy již Evropská unie a Rusko začali jednat na bilaterální úrovni o uzavření obchodní dohody. Ta má svůj počátek v roce 1994 a nazývá se Dohodou o partnerství a spolupráci. Dodatky k této Smlouvě byly dále podepsány i v prosinci 1997 a dohoda se tak své finální verze dočkala až v tomto roce. V Evropské unii se v době diskuze o dodatcích k této dohodě vystřídala Komise, kdy roku 1995 odchází po druhém funkčním období z čela Komise Jacques Delors a nahrazuje jej komise v čele s Jacquesem Santerem. Verze dohody, podepsaná roku 1994, ve svém prvním článku uvádí mimo jiných i následující cíle: „...posílit politické a ekonomické svobody; ...podpořit ruské snahy o konsolidaci demokracie a rozvíjení ekonomiky a dokončit přeměnu jejího systému v tržně hospodářský; ...podporovat vzájemné zájmy.“ (russianmission.eu, 1997: 7) Je tak vidět velký posun v názorech na Rusko, ke kterému začalo docházet už po pádu Sovětského svazu a konečnému odstoupení Michaila Gorbačova, kdy v demokratických zemích zavládla euforie z vítězství nad ideologickým nepřítelem a nástup hegemonie demokratického uspořádání světa. Navíc se Evropská unie mohla soustředit i na rozvoj vztahů se zeměmi střední a východní Evropy, které již nebyly závislé na Moskvě, a navíc mohla nově hledět na Rusko jako na spojence a nikoliv jako na nepřítele.

Ekonomické dopady spolupráce však nebyly tak vysoké, jak převážně Boris Jelcin a ostatní ruští reformátoři doufali. Přes svou snahu co nejvíce spolupracovat s Evropskou unií, jejími členskými státy i zeměmi mimo tuto oblast se nedařilo zavést dostatečně silnou tržní ekonomiku, aby mohla být slabá ekonomická situace příliš změněna. Postupně se sice dařilo zvedat průměrnou životní úroveň obyčejných Rusů, avšak celkově nedošlo ani po zlepšení vzájemného obchodu s EU, USA i zeměmi v Asii k tolik očekávané době nadbytku zboží a výsadnímu postavení tržního hospodářství. Samotný Jelcin již ve svém druhém prezidentském období od roku 1996 trpěl mnoha zdravotními problémy, a snažil se tak spíše předat směr demokratických a liberálních reforem předat svému nástupci, kterým se později stal Vladimír

Putin. Roku 1998 však v Rusku došlo k ekonomické krizi, která velmi poznamenala ruské smýšlení o smyslu a účinnosti svobodného trhu a celkovou důvěru v západ. Tato krize znamenala pro mnoho rusů novou etapu další velkou změnu v jejich životech.

2.3 Ruská hospodářská krize 1998

Ruská hospodářská transformace byla, jak již bylo popsáno v předešlé kapitoly, dělána sice s velkým zápalem a silnými očekáváními, ale její praktická úspěšnost již tak velká nebyla. Celkově se v tomto období, této od roku 1998 až do reform, které po svém nástupu do funkce prosadil Vladimír Putin, ve vzájemných vztazích Evropské unie a Ruské federace ukázalo, že již odeznělo období vzájemné euforie z vítězství demokracie jakožto nejlepšího systému, kteréžto období americký politolog Francis Fukuyama nazval koncem dějin. Sám Fukuyama ve své knize používá následující myšlenku, kterou předpověděl i tuto možnost ruské ekonomické krize a obavy o budoucnost liberální demokracie: „Určitě nemůžeme brát kolaps komunismu jako důkaz o nemožnosti budoucích výzev pro demokracii, nebo že se samotná demokracie jednoho dne nesetká se stejným osudem.“ (Fukuyama, 1992: 288) Krátká ruská demokratická zkušenost a samotný liberální trh byl v tomto období v ohrožení a teprve se mělo ukázat, zda tento systém přetrvá i po této krizi.

Ruská ekonomická krize se však neobjevila až roku 1998. Již od roku 1995 se postupně ekonomická situace a investice začali zmenšovat a reformní snahy zpomalovat. Zvláštní roli v pomoci ekonomice hrály například ruské banky. „Banky – převážně ty velké v Moskvě – pomohly jen velmi málo a zvykly si na snadné zisky na státních půjčkách a dlužích.“ (Pinto; 2010: 30-31) Situace se navíc do Ruska spíše rozšířila díky postupnému přelévání ekonomické krize, nastartované v jihovýchodní Asii, se kterou Rusko v tomto období relativně silně obchodovalo. Vzhledem k tomu, že se obrat obchodu s Evropskou unií během let stále zvyšoval, bylo třeba příčiny ruské krize hledat spíše uvnitř samotného Ruska a právě vlny zhoršující se ekonomické situace jeho dalších obchodních partnerů. Zároveň se v Rusku postupně vyčerpávaly zásoby státních financí pro dotaci sice správných, ale nákladných Jelcinových reform, které sice ekonomiku nastartovaly, ale jejich reálný dopad nemohl být právě díky ekonomické krizi změněn.

Ruská ekonomická krize však negativně ovlivnila i samotnou Evropskou unii. Studie, dělaná na toto téma na australské Bond University, si všímá následujícího: „Vedlejší účinky ruské krize byly větší, než si v té době kdokoliv připouštěl... Mezi srpnem a půlkou října

1998 klesly hodnoty akcií na evropských trzích zhruba o 35 %.“ (Khalid, 2007: 6) Pro vzájemné vztahy Evropské unie a Ruska to byl jasný ukazatel provázanosti obou subjektů. Zároveň však tato krize ukázala zranitelnost globálního ekonomického systému vzájemné provázanosti všech se všemi. Evropská unie příliš Rusku v tomto období ekonomicky nepomohla a snažila se vše vyřešit vzájemným obchodem, kdy se dle jejího názoru měl o tuto ekonomickou krizi postarat samotný trh a jeho záchranné mechanismy. Podobně však, jak již bylo zmíněno, reagovaly i ruské banky, které žily z vysokých státních půjček. Bylo tak nutno tento systém opět reformovat a zavést ještě silnější reformy, kterých se však samotný Jelcin i vzhledem ke svému pokročilému věku bál a i kvůli svému končícímu období ve funkci prezidenta Ruské federace přenechal svému nástupci, kterým se roku 2000 stal Vladimír Putin.

Celkově se doba ruská ekonomická krize stala prvním obdobím, kdy ve vzájemných vztazích Evropské unie a Ruska došlo ke zhoršení situace. Obyčejní rusové, kteří konečně začínali vidět západní demokratický svět nikoliv jako nepřítele, ale jako možného spojence, v tomto období opět svou důvěru v demokracii ztratili a hledali pro příští volby silnou osobnost, která by je z tohoto stavu dokázala dostat. Tuto situaci, která se vyvíjela právě od zmiňovaného roku 1995, zhodnotil Donald Murray následovně: „...došlo k rozpadu existujících mocenských struktur a o pět let později (roku 1996 – pozn. autora) je země vedena tápajícím autoritativním prezidentem, zatímco lídři parlamentu se hlasitě, ale neúčinně hádají.“ (Murray, 1997: 215) Pokud bylo již v roce 1996 vidět, že nový demokratický systém selhává ve svém fungování (respektive efektivitě), muselo se toto selhání zákonitě projevit. Slabost ruské legislativní moci však nebyla pro Evropskou unii překážkou při vyjednávání. Její mnohem delší zkušenost jim napovídala, že krize v Rusku se vyřeší sama. Tento předpoklad se však ukázal být chybným, protože ruská zkušenost s demokracií a tržním hospodářstvím byla velmi malá, a zvláště dlouhé roky sovětské vlády zanechaly v myšlení obyvatelstva myšlenku zlého západu, který jde vždy proti Rusku, a když mu již pomalu začínali věřit, tak tuto důvěru nakonec zradila právě zkušenost s ekonomickou krizí.

Řešení ekonomické krize bylo složité ještě roku 1998, kdy byla ruská ekonomika v prvním pololetí ještě na lehkém vzestupu. Již dříve citovaná Lilia Shevtsova v další ze svých knih poukazuje na oficiální myšlenkový proud, který chtěl tuto situaci napravit a opět ekonomiku zlepšit. Zmiňuje zde následující: „Země se nutně potřebovala zbavit zbytečných právních regulací, svévolných administrativních pravidel, a nepředpokladatelných změn v daňové legislativě. Jen tyto změny by byly výzvou pro investory, jak domácí, tak zahraniční, aby riskovali své investice při podnikání v Rusku.“ (Shevtsova, 1999: 233) Zahraniční vztahy

Ruska s Evropskou unií byly řešeny v rámci ekonomické spolupráce a nutnosti posílení ruské ekonomiky. Tato spolupráce navazovala právě na Dohodu o partnerství a spolupráci, která byla roku 1997 rozšířena o několik dodatků. Soukromí investoři a zájmové skupiny, napojené na Evropskou unii, byli v tomto období zasaženi nejvíce, avšak celkové vztahy Evropské Unie a Ruska jako takové byly ovlivněny spíše lehkým zklamáním z neúspěchu reforem a velmi pomalého přechodu k funkčnímu právnímu státu bez zbytečných administrativních překážek a s funkčním tržním hospodářstvím.

3 Společná zahraniční politika EU vůči Rusku za prezidentství V. Putina

Konec 90. let 20. století bylo pro vzájemné vztahy Evropské unie a Ruska jedním ze zlomových období. Pozitivní nálady z ruské demokracie a Dohody o partnerství a spolupráci byly nahrazeny zklamáním z ruské ekonomické krize a ruských intervencí v šestidenní gruzínsko-abchazské válce roku 1998. Evropská unie si již dříve a i díky těmto událostem uvědomovala důležitost do své legislativy přijmout jednotnou pozici pro zahraniční politiku, jejímž základem byla dříve zmiňovaná EPS. Hlavním bodem pro novou smlouvu, upravující společnou legislativu, se proto stala snaha o vytvoření této společné zahraniční politiky. Tato nová Amsterodamská smlouva byla schválena roku 1997 s platností od roku 1999, a vytvořila pozici Vysokého zmocněnce pro zahraniční a bezpečnostní politiku, jímž se stal Javier Solana. Tato smlouva upravovala dříve schválenou Maastrichtskou smlouvu¹⁴ a v oblasti společné zahraniční a bezpečnostní politiky (SZBP) nahrazovala devátý a desátý bod preambule následujícím prohlášením: „Rozhodnutí provádět společnou zahraniční a bezpečnostní politiku včetně výsledného vymezení společné obranné politiky, která by měla vést v souladu s článkem J.7 ke společné obraně, a posilovat tak evropskou identitu a nezávislost v zájmu podpory míru, bezpečnosti a pokroku v Evropě a ve světě,...“ (euroskop.cz, 1997: 5) Evropská unie tak po schválení této smlouvy konečně mohla prosazovat společnou zahraniční politiku mnohem snadněji a bez nutnosti čekat na jednomyslný konsenzus všech svých členů.

V Rusku došlo v tomto období k důležité změně na postu prezidenta. Borise Jelcina, který byl ve funkci již druhé volební období a který trpěl mnoha zdravotními problémy, nahradil roku 2000 ve funkci Vladimír Vladimirovič Putin. Ten byl po svém nástupu do funkce zprvu pokládán pouze za pokračovatele Jelcinovi politiky a nepříliš silnou osobnost. „Zprvu bylo těžké si vůbec představit, co by se změnilo s Putinem – byla to pouhá myška pobíhající nekonečnými chodbami Kremlu.“ (Lucas, 2008: 51) Ani elitám uvnitř Kremlu tak nebylo zcela jasné, jakým prezidentem Putin bude a jakou vnitřní a zahraniční politiku bude v budoucnu prosazovat. Proto ani samotná Evropská unie zpočátku nevěděla, jakým způsobem bude Rusko vyjednávat a zda se jeho pozice významným způsobem změní, a tak období dvou let snížené důvěry EU v Rusko nahradilo krátké období nejistoty. Došlo tedy ke zvolení dvou nových osobností, které musely začít novou etapu vzájemných vztahů od roku 2000. Pro Javiera Solanu a Evropskou unii bylo několik následujících let velmi důležitými

¹⁴ Maastrichtská smlouva byla schválena roku 1991 s platností od roku 1993

v přijímání nových členů ze střední a východní Evropy, kteří byli dříve pod vlivem Sovětského svazu, a od roku 1989 v nich došlo ke konsolidaci demokracie, Vladimír Putin pak musel upevnit svou pozici v čele Ruské federace a vytvořit novou koncepci zahraniční a vnitrostátní politiky.

3.1 Společná zahraniční a bezpečnostní politika EU

Kořeny společné zahraniční a bezpečnostní politiky Evropské Unie lze hledat již v roce 1970, kdy byla schválena dříve zmiňovaná Evropská politická spolupráce. Tato forma společné zahraniční politiky však nebyla příliš efektivní, protože ponechávala hlavní hlas národním státům, a navíc musel být velmi konsenzuální, aby díky ní mohl být přijat jakýkoliv společný postoj. Pozdější úpravy SZP byly řešeny v Maastrichtské Smlouvě roku 1991 (s platností od roku 1993), největších úprav se však SZP dočkala roku 1997, kdy byla schválena Amsterodamská smlouva. Ta mimo SZBP zaváděla i Útvar pro politické plánování a včasného varování.¹⁵ „Její úkoly ani složení však nebyly jasně dány.“ (Bretherton, 2006: 170) Složení útvaru se nakonec podařilo vyřešit až za několik měsíců. Jeho hlavním úkolem byla analýza situací, které měly být vnímány jako největší bezpečnostní rizika či jako otázky zahraniční politiky bezpodmínečně nutné k vyřešení.

Důvodů ke vzniku SZBP bylo několik. Mimo konce Studen války a konce bilaterálního uspořádání světa se ve světě stále nepodařilo vyřešit všechny konflikty. Válka v bývalé Jugoslávii, která skončila až roku 1999 poté, co vojska NATO provedla oficiální bombardování Sarajeva a skončila tak srbská válka, ukázala právě na slabost Evropské unie a nutnosti SZBP vytvořit. Jeden z důvodů nejen vytvoření SZBP, ale celkové integrace v nadnárodní celek a tím pádem zabránění válkám, je shrnut v následující citaci: „Rozsáhlé ekonomické styky dovolují státům získat obchodem bohatství, které by se jinak snažili získat skrze boj.“ (Jervis, 2005: 405) Situace velmi blízko hranicím Evropské unie tak byla jedním z hlavních důvodů urychlení jednání o SZBP a jejímu finálnímu vytvoření. Možnost jednání na úrovni společné politiky byl pro Evropskou unii velmi prospěšný, protože již nebylo nutno zdlouhavě vyčkávat na konsenzuální shodu všech členů, jako tomu bylo v případě Evropské politické spolupráce. Nyní již byla zahraniční a bezpečnostní politika řízena mnohem efektivněji a navíc se národní státy v případě vyjadřování se k různým vztahům mohly obrátit

¹⁵ Policy Planning and Early warning Unit (PPEWU)

přímo na úřad a nemusely všechny záležitosti řešit na bilaterální úrovni, což byl také jeden z důvodů nižší efektivity EPS.

Roku 2000 tedy se situace ve vzájemných vztazích Ruska a EU začala opět zlepšovat. Putin brzy začal prosazovat nové ekonomické reformy, které měly pomoci ruské ekonomice znovu růst a zvrátit tak alespoň částečně dopady ekonomické krize, která v Rusku trvala od roku 1998. Pro Javiera Solanu, Vysokého zmocněnce pro zahraniční a bezpečnostní politiku, bylo období jeho nástupu do této funkce roku 1999 poznamenáno právě nutností vyřešit důsledky srbské války, a tak bylo třeba před urovnáním vztahů s Ruskem a diskuzí s novým prezidentem Putinem vyřešit důsledky této krize. Jeden z pozitivních obrátů ve vzájemných vztazích Ruska a Evropské Unie však nastal i díky konci této války. Rusko se rozhodlo připojit k silám NATO, které byly na misi v Kosovu i po skončení války a zajišťovaly zde mír. „Ruské zapojení se k tomuto mír zachovávajícímu úsilí opět otevřelo možnost pro širší vztahy NATO s Ruskem.“ (Solana, 1999) Ruská snaha spolupracovat nejen s Evropskou unií, ale i s NATO byla velmi pozitivní a i díky ní začala ve vzájemných vztazích nová etapa relativně klidného období, kdy jak ze strany EU, tak Ruska docházelo ke snahám o vzájemný konsenzus a zlepšování úrovně vzájemného obchodu a lepšího vzájemného porozumění.

3.2 Nacionální politika Vladimíra Putina

Vladimír Putin se prezidentem Ruska stal roku 2000. Před touto funkcí působil jako vedoucí ruské FSB,¹⁶ poté působil krátkou dobu v roce 1999 jako ruský premiér. Jako svého nástupce jej doporučil samotný Boris Jelcin, který odstoupil právě na konci roku 1999. Samotný Putin ve své kampani vsadil na téma nacionalismu, tradic a patriotismu. Tato témata se ukázala být pro majoritu ruských voličů klíčová, a vnímali tak Putina spíše jako svého ochránce, který by Rusku opět mohl zajistit výsadní postavení v mezinárodních vztazích. Ne všechny názory na toto nové směřování politiky nejen v kampani, ale i v době jeho prezidentského období však byly pozitivní. Hlavními kritiky jeho politiky byli liberálně smýšlející lidé a poslanci a prozápadní skupiny obyvatelstva. „Mohli jejich nespokojenost přehlížet, protože tyto skupiny byly v Rusku v minoritě.“ (Shevtsova, 2003: 71) Svou sázkou na nacionalismus Putin dokázal v mnohých ohledech přimět ruské obyvatelstvo k velké podpoře své osoby. Navíc mu velmi pomohlo Jelcinovo doporučení, které u mnoha

¹⁶ Federální služba bezpečnosti, hlavní ruská informační služba, která po rozpadu SSSR nahradila KGB.

kremelských elit znamenalo mnohem lepší pozici pro vyjednávání s oligarchy a bohatými podnikateli.

V Putinově kampani a i po jeho zvolení do funkce bylo téma nacionalismu a ruské národní hrdosti velmi důležité. Oproti svému předchůdci Borisu Jelcinovi však přidával ve svém prezidentském období ještě jeden, velmi podstatný prvek kampaně, a to sice vládu práva. Cílem této politiky vlády práva bylo vytvořit novou vnitrostátní situaci, ve které by byla výkonná moc převážně v rukou prezidenta, a navíc by si prezident ponechal velmi silné pravomoci. Sám Putin se o této své politice vyjadřoval jako o vertikální linii exekutivní moci. „Odsuzoval ‚nerozumnou míru zdanění‘ a připustil, že stát přispěl k rozvoji korupce, úniku kapitálu a ke stínové ekonomice, protože zákony byly vágní a špatně definované.“ (Sakwa, 2004: 51) Tato vyjádření o nefunkčnosti ruské ekonomiky¹⁷ a celkové využití ekonomické situace jako jednoho z bodů své politické kampaně se nakonec ukázalo být rozhodující nejen pro Putinovo zvolení, ale i pro jeho relativně dlouhé setrvávání u moci a širokou podporu nejen veřejnosti, ale i politických stran a bohatých oligarchů, kteří brzy pochopili, že je lepší držet se spíše s Putinem, než jít proti němu.

Nacionální politika se pro Putina stala velmi důležitou ve vnitrostátní politice. V mezinárodních vztazích však částečně navazoval na svého předchůdce Borise Jelcina, který se ve svých dvou volebních obdobích snažil převážně o ekonomickou stabilizaci Ruské federace a změně vnímání převážně západoevropské společnosti, aby Rusko brzy přestala vidět jako nepřítele, ale začal v něm hledat možného spojence a partnera ve svých jednáních. „Ve svém projevu k MFA 26. ledna 2001 Putin naléhal, že se ruská diplomacie musí více soustředit na podporu národních ekonomických zájmů své země a přitom zlepšovat náhled na sebe samu.“ (Sakwa; 2002: 356) Svou politiku se tak snažil, podobně jako Jelcin, dostat Rusko mnohem blíže západní Evropě a Evropské Unii. To vedlo k silnému zlepšení vztahů s Evropskou unií, která po téměř třech letech stoupající nedůvěry k Rusku v důsledku ekonomické krize a nejasnosti, jak Putin jako prezident zemi povede a zda zachová demokratizační a liberalizační linii mohla opět doufat ve zlepšení situace ve vzájemných vztazích a zpřehlednění ruské zahraniční politiky. Na nacionální kampaň a politiku se však dívala jakožto nadnárodní subjekt s lehkým despektem. Viděla v ní spíše projev politické kampaně, avšak celkově se vzájemné vztahy opět začaly orientovat na vzájemný obchod, jelikož politika Ruska byla opět čitelná.

¹⁷ Která, jak již bylo psáno, se sice opravdu ocitla roku 1998 v krizi, ale její řešení bylo spíše tématem pro sféru ekonomickou a společenskou, než pro své relativně populistické využití Vladimírem Putinem.

3.3 Rusko-Gruzínská válka.

Válka v Gruzii vypukla roku 2008 a jejím hlavním ohniskem se stala oblast Jižní Osetie a Abcházie. Tato válka nebyla prvním konfliktem na tomto území. Ten první započal již při rozpadání se Sovětského svazu roku 1990 a skončil až na konci roku 1992, potažmo začátku roku 1993. Válka o Jižní Osetii roku 2008 tak byla již druhým konfliktem na tomto území. V Rusku došlo v tomto roce také ke změně na postu prezidenta Ruské federace, kdy po dvou dokončených volebních obdobích odešel Vladimír Putin¹⁸ a na jeho místo nastoupil Dmitrij Anatoljevič Medveděv. Zpočátku se do této války Rusko zapojovalo pouze diplomaticky, až později provedlo na tomto území vojenský zásah. Ve vzájemných vztazích tak opět skončilo velmi klidné období, trvajícím od roku 2001. Velmi důležitou událostí tohoto konfliktu byl summit NATO v Bukurešti, konající se 2.-4. 4. 2008, ke kterému se Evropská unie okamžitě připojila¹⁹ a který dával nejen Gruzii, ale například i Ukrajině příslib zapojení se do Akčního plánu členství, tedy plánu, který by jim umožnil pozdější přistoupení do NATO. V následné deklaraci z tohoto summitu se píše následující: „Vítáme demokratické reformy na Ukrajině a Gruzii a očekáváme svobodné a demokratické volby v Gruzii v květnu.“ (NATO, 2008) Ve výsledku však tento summit nedal jasně Gruzii najevo, že je její přijetí jasné, a Rusko tak toto prohlášení vnímala jako nejasná, a nepřestala tak v této oblasti svou zahraniční politiku. To vedlo k dalším rozporům s Evropskou unií, která jako největší spojenec NATO byla v této oblasti aktivní, a navíc obdržela od Gruzie žádost o zahájení přístupových jednání.

K použití ruské vojenské síly v tomto konfliktu došlo 8. srpna 2008 po provokacích Gruzie z jihoosetské strany a následnému zásahu gruzínské armády proti hlavnímu městu Jižní Osetie. Právě tato událost byla využita Ruskem. Motivací pro tento vojenský zásah byla snaha svým sousedům a světu (převážně pak Evropské unii a Spojeným státům) ukázat svou sílu a vojenský potenciál. Diplomatically se však nakonec jednalo o velkou prohru. „Tím Rusko ztratilo jakýkoli kredit a legitimitu coby prostředník a mírotvorce.“ (Matulová, 2010: 1) Tato ruská intervence v gruzínském konfliktu Evropskou unií sice příliš nepřekvapila, znamenala nicméně nový přístup ke vzájemným vztahům. Samotný Medveděv se po několik dalších let svého prezidentství snažil situace alespoň nějakým způsobem opět uklidnit a ujistit Evropskou unií, že dalším vojenským zásahem či použitím Rusko nehrozí, a že vojenský zásah v Gruzii je třeba vnímat pouze jako strach o bezpečnost vlastních hranic a ochranu zájmů v ruské

¹⁸ Svě působení v politice však neukončil. Byl jako kandidát strany Jednotné Rusko zvolen na post předsedy vlády. Tato strana jej za dobu jeho prezidentského i premiérského období podporovala nejvíce ze všech politických stran.

¹⁹ Spousta jejich členů byla zároveň členy NATO i OSN, a navíc se jednalo o důležité spojence i vzhledem k absenci společné unijní armády v rámci SZBP.

sousedské geopolitice. Toto vyjádření však představitelé Evropské unie nevnímali jako příliš opodstatněné, zvláště když přišlo až po provedení akce. Navíc došlo roku 2007 ke změně na postu Vysokého představitele Evropské unie pro zahraniční a bezpečnostní politiku, kdy po osmi letech odchází Javier Solana a na jeho místo nastupuje mnohem silnější osobnost, a to sice Catherine Ashton. Ta byla v oblasti SZBP mnohem výraznější než její předchůdce a k Rusku, zvláště po jeho vojenském zásahu v Gruzii, přistupovala s mnohem menší důvěrou. Ve vzájemných vztazích Ruska a EU je tak od tohoto období jako důsledek nové ruské geopolitiky viditelná nedůvěra zvláště v přístupu Evropské unie k Rusku, která sice v Rusku stále viděla možného partnera, ale již nevěřila v Rusku v takové míře jako před touto vojenskou intervencí.

3.4 Ukrajinská energetická krize 2009

Po ukončení ruské vojenské operace v Gruzii došlo k další krizi velmi rychle. I když v listopadu roku 2008 došlo na summitu EU-Rusko k dohodě o snaze vytvořit novou podobu Dohody o partnerství a spolupráci,²⁰ byly tyto snahy vzápětí přerušeny energetickou krizí na Ukrajině. Na tomto summitu však byla viditelná snaha řešit nastalou situaci diplomaticky a rámci obchodních smluv a dohod. „Prezident Medveděv poznamenal, že vzájemný obchod mezi Evropskou unií a Ruskem narůstal, a v současnosti reprezentoval přes 50 % ruského obchodu se zahraničím.“ (Evropská unie, 2008) Stejně tak Nicolas Sarkozy, který na tomto summitu EU zastupoval, byl toho názoru, že Rusko a Evropská unie jsou rovnocenní partneři a měli by hledat cesty k zlepšení vztahů alespoň v oblastech vzájemných zájmů. Ačkoliv byla na obou stranách přítomna snaha o urovnání vztahů alespoň v ekonomické oblasti, brzy se objevil zásadní problém v oblasti dodávek ruského plynu skrze Ukrajinu a tím pádem přímého ohrožení energetické situace středoevropských členů Evropské unie, pro které byl tento přívod ruského plynu velmi důležitý.

Již v prosinci roku 2008 však gigantický ruský koncern Gazprom²¹ oznámil své neshody s ukrajinskou stranou a začal hrozit právě odstavením dodávek plynu, který proudil skrze plynovody na území Ukrajiny. V tomto období byla rotujícím půlročním předsednictvím Evropské rady pověřena Česká republika, která musela tento problém řešit. K odstavení

²⁰ Tato dohoda měla být novou verzí původní Dohody o partnerství a spolupráci z roku 1994, pozměněné roku 1997. Ačkoliv bylo v této oblasti dosaženo jistého konsenzu a nové části se povedlo dohodnout, reálný dopad nové dohody nebyl tak velký, jak bylo původně zamýšleno.

²¹ Největší ruská společnost obchodující se zemním plynem. Zajímavostí je, že před svým vstupem do aktivní volené politiky v ní ve vysoké funkci působil samotný Dmitrij Medveděv.

dodávek plynu skutečně došlo k 1. 1. 2009. Reakce Evropské unie byla zpočátku opatrná. Nejprve došlo pouze k oficiálnímu vyzvání obou stran k co nejrychlejšímu diplomatickému vyřešení situace a nové dohodě o zaplacení všech ruských pohledávek, kvůli kterým krize původně vznikla. Teprve k 6. 1. 2009 došlo k výraznější reakci Evropské unie a zvláště českého předsednictví. „České předsednictví a Evropská komise toto další snížení dodávek, před nímž nebyla Evropa předem varována a které proběhlo navzdory ujištěním ze strany nejvyšších orgánů Ukrajiny a Ruska, označila za ‚zcela neakceptovatelné.‘“ (euractiv.cz, 2009) Tato reakce Evropské unie byla zcela předvídatelná. Diplomatický tlak na Rusko se stále zvyšoval, a prezident Dmitrij Medveděv po několika dnech tohoto nátlaku vydal prohlášení, že není třeba obávat se dlouhodobé krize, a sám se svými intervencemi snažil o rychlé vyřešení této krize. K dohodě došlo později v lednu 2009, kdy se obě strany shodly na alespoň dočasném řešení této krize.

Reálně však krize touto lednovou dohodou neskončila. Diplomatický spor mezi Evropskou unií a Ruskem trval ještě několik měsíců a předpověděl vývoj vztahů na několik let dopředu. Předně se na několika následujících summitech nepodařilo prosadit jakoukoliv konečnou formu nové dohody o spolupráci. Došlo pouze k oficiálním deklaracím o novém navázání spolupráce a snaze zlepšit obchodní styky v oblastech společného zájmu, avšak reálně se jednalo pouze o prohlášení, k jejichž reálnému plnění v praxi nikdy nedošlo. Evropská unie se proto v tomto období snažila najít alternativní obchodní partnery pro dodávky plynu, aby nebyla (či spíše někteří její členové nebyli) tolik energeticky závislá na Rusku. To mělo velký vliv na unijní geopolitiku a politiku sousedství. „Mnohé z těchto zemí jsou závislé na ruských zásobách plynu, bez kterých mohou jen těžce uspokojit potřeby svých obyvatel či potřeby průmyslu. To je důvod, proč záměr Evropské unie nakupovat plyn z kaspické oblasti či Blízkého východu má vliv na regionální geopolitiku.“ (Bilgin, 2009: 4486) Evropské snahy o hledání nových partnerů pro větší energetickou soběstačnost a nezávislost proto vzájemné vztahy s Ruskem oslabily. Navíc bylo jedním z úspěchů českého předsednictví schválení plánu na výstavbu plynovodu Nabucco, který měl procházet skrze jihovýchodní Evropu a vést přes kaspickou oblast zcela mimo Rusko. To znamenalo snížení vzájemného obchodu o významnou sumu peněz, a navíc dávalo Evropské unii do rukou mnohem lepší pozici pro vyjednávání v případě geopolitických krizí či vzájemných bilaterálních smluv, které se mohly v budoucnu vyjednávat. Jak reálně tato nová pozice fungovala, bude naznačeno v další, poslední kapitole, ve které bude zkoumána ukrajinská krize a její důsledek na vzájemné vztahy. Jak lze však pozorovat, počátky tohoto zhoršení lze pozorovat již v tomto období roku 2009.

4 Ukrajinská krize a budoucnost vzájemných vztahů

Vzájemná snaha o urovnání vztahů mezi Ruskem a Evropskou unií netrvala příliš dlouho. Prezidentem v Rusku se na pozici prezidenta Ruska opět vrátil Vladimír Putin, a Dmitrij Medveděv se místo něj po parlamentních volbách stal premiérem, opět s podporou strany Jednotné Rusko. Navíc byl dříve v parlamentu schválen zákon, který měnil délku ruského prezidentského období na šest let. Ačkoliv by v tomto Putinovu navrácení se k moci mohlo být viděno jak nové období relativní stability vzájemných vztahů EU-Rusko, vývoj se ukázal být opačný a brzy došlo k dosud trvající krizi na území Ukrajiny.

Dřívější události, popsané v dřívějších kapitolách, měly samy o sobě velmi významný vliv na ztrátu vzájemné důvěry mezi Ruskem a Evropskou unií. Již od rusko-gruzínské války a nakonec vyřešené ukrajinské plynové krize došlo nejen k nárůstu vzájemných diplomatických potyček, ale i ke snížení zisků ze vzájemného obchodu a odlivu nejen evropských investorů z území Ruska. Situace však stále ještě nebyla vyhrocena natolik, aby docházelo k otevřenému konfliktu mezi oběma subjekty. To se však změnilo roku 2013, kdy se Ukrajina rozhodla o podepsání Asociační dohody s Evropskou unií. V pozdějším znění této dohody se píše i následující: „Na základě dohody se Ukrajina zavazuje přijmout reformy a dodržovat demokratické zásady, lidská práva a zásady právního státu²².“ (Evropský parlament, 2014) To rozdělilo veřejnost na dvě poloviny, přičemž jedna část obyvatelstva převážně na západě země byla spíše na straně příklonění se k Evropské unii, zatímco východní část země byla spíše a straně příklonu k Rusku a její geopolitické strategii, která považovala Ukrajinu jako svého souseda za součást své obranné strategie.

Ukrajinská krize nakonec vypukla na podzim 2013, kdy ukrajinský prezident Viktor Janukovič odmítl tuto Asociační dohodu s Evropskou unií podepsat. To mělo za následek velké nepokoje zvláště v Kyjevě, kde se z původních mírumilovných protestů nakonec vyvinula otevřená občanská válka právě mezi proevropskými příznivci Asociační dohody a proruskými obyvateli, později zastupujícími separatistické východní území Ukrajiny. Proruské postoje prezidenta Janukoviče byly jedním z důvodů této revoluce. Pro vzájemné vztahy Evropské unie a Ruska byla tato dodnes trvající krize jednou z nejzásadnějších událostí. V ruských médiích se brzy objevily propagandistické zprávy, které mluvily o utlačování ruského obyvatelstva a špatnosti západního světa. „Výlev nepřátelské protizápadní propagandy ze strany Kremlu a jeho podporovatelů se v Evropě setkal s odporem.“ (Cameron, 2014: 1) Tato ruská propaganda tak v očích Evropské unie znamená jasné vymezení se proti

²² Toto znění bylo podepsáno v následné dohodě roku 2014, kdy proběhly předčasné volby, Viktor Janukovič emigroval do Ruska a prezidentem se stal Petro Porošenko.

jejím snahám o evropskou integraci a šíření volného obchodu. Z pohledu ruské geopolitické strategie je však Ukrajina stejně důležitou oblastí, protože tvoří předěl právě mezi Evropskou unií a Ruskými hranicemi. Zároveň s přihlédnutím k Putinově snaze působit touto propagandou na ruský nacionalismus a negativní pocity ze ztracené pozice jedné ze dvou světových supervelmocí začalo docházet ke stále většímu odklonu od snah usmíření se a spolupráce s Evropskou unií. Vzájemná nedůvěra, která začala právě roku 2008 díky ruskému zásahu v Gruzii, tak díky této události velmi vzrostla.

4.1 Asociační dohoda Evropské unie s Ukrajinou

Roku 2013 byla Ukrajině poprvé nabídnuta možnost přičlenění se k Evropské unii pomoci Asociační dohody. Tato dohoda, která je nejvyšší možnou smlouvou s nečlenskými zeměmi Evropské unie, dávala Ukrajině možnost implementovat do svého Evropské normy a zákony, a zároveň vyřešit bezcelní zónu mezi členskými zeměmi EU a Ukrajinou. Tehdejší ukrajinský prezident Viktor Janukovič však tuto dohodu odmítl podepsat kvůli svým proruským postojům a dobré osobní vztahy s prezidentem Vladimírem Putinem. Tento krok se však nesetkal s pochopením nejenom u evropských státníků, ale hlavně u velké části ukrajinské veřejnosti, která na protest proti odmítnutí této dohody začala protestovat v Kyjevě. Eskalace tohoto konfliktu roku 2014 vyústila v donucenou emigraci Viktora Janukoviče do Ruska a konání nových prezidentských a parlamentních voleb. Novým prezidentem Ukrajiny se stal proevropský kandidát Petro Porošenko, který začal vyjednávat novou podobu Asociační dohody. Ta byla podepsána roku 2014 a byl v ní i následující odstavec, ve kterém se obě strany shodly, že jsou: „...odhodlány navázat úzké a trvalé vztahy založené na společných hodnotách, kterými jsou dodržování demokratických zásad, právní stát, řádná správa věcí veřejných, lidská práva a základní svobody, včetně práv osob náležejících k národnostním menšinám, zákaz diskriminace osob náležejících k menšinám a úcta k rozmanitosti a lidské důstojnosti, jakož i oddanost zásadám tržního hospodářství,...“ (eur-lex.europa.eu, 2014: 6) Tato dohoda měla zásadní vliv na vztahy Ruska a EU. Příklon Ukrajiny k Evropské unii byl po proruském období za Viktora Janukoviče pro Rusko jednou z diplomatických proher a znamenal nutnost minimálně přehodnocení ruské geopolitické strategie.

Reálné dopady Asociační dohody však byly spíše v diplomatické pozici Evropské Unie a Ruska, než že by pro Ukrajinu znamenaly okamžité svobody, trh a vyřešení korupce. Člen Evropského parlamentu Petr Mach píše následující: „Mnoho Ukrajinců slepě věří, že

asociační dohoda s EU povede jednou k plnému členství v EU a že se Ukrajina přidá k elitnímu klubu, kde jsou lidé bohatí a kde není korupce. To je velký omyl.“ (Mach, 2014) Je tedy jasné, že tato dohoda nezaručuje Ukrajině členství v Evropské unii, pouze vytváří tlak na Rusko. To v praxi znamená, že Evropská unie si zaručila silnější pozici pro vzájemné vyjednávání s Ruskem, avšak tato pozice nebyla o tolik silnější vzhledem k již zmíněné ruské státní propagandě, která je vysílána i na státní televizi a i v médiích.

4.2 Ukrajina v ruské geopolitické strategii

Po znovuzvolení Vladimíra Putina prezidentem roku 2012 došlo v geopolitice Ruské federace k několika změnám. Hlavním bodem bylo vzhledem k několika dřívějším válkám, ve kterých Rusko participovalo, přehodnocení situace v případě jeho sousedů. Tato geopolitika má kořeny již v dřívějším období, avšak byla zaměřena převážně proti NATO, nikoliv proti Evropské unii. Michail Romancov k tomuto dodává následující: „Všichni ruští političtí představitelé s nesmírnou nelibostí sledovali, jak se do ‚jejich‘ prostoru roztahuje NATO a to zejména proto, že dle jejich interpretace se něco takového může legitimně stát pouze v případě vojenské porážky, ale nic takového neproběhlo.“ (Romancov, 2009) Tyto změny v ruské geopolitice tak lze vnímat jako pouhou reakci na rozšiřování vlivu NATO do střední a východní Evropy. Změna ruské geopolitiky je však zásadní pro Evropskou unii, jejíž zájmy jsou ve stejné geografické oblasti, a to nejen v případě Ukrajiny, ale i dalších východoevropských států, z nichž někteří jsou přímo členy Evropské unie.

Ruská geopolitika je však z ruského pohledu snahou o integraci států a subjektů s podobnými zájmy v jejich sousedství. „...esenciální entitou se v diskurzu neoeurasianistů jeví ‚Eurasijská unie‘ (‚Eurasijský kontinentální blok‘), jejíž geopolitické jádro by měla tvořit Ruská federace a státy SNS. Elementárním postulátem pro tvorbu těchto nových entit pak bude koncept multidimenzionální autonomie a schéma dobrovolné integrace.“ (Kalinič, 2011: 48) Tato koncepce je pro vzájemné vztahy Evropské unie a Ruska jedním z důležitých bodů pro pochopení vzájemných diplomatických pozic obou subjektů. Zatímco Evropská unie vidí ve svých nečlenských sousedech další možnosti přístupu na nové investiční trhy a ekonomické, případně obchodní možnosti pro nové partnery, Ruská federace ve své geopolitické koncepci své sousedy vidí velmi podobně, avšak snaží se právě o navrácení se k statutu supervelmoci. Tyto koncepce se střetávají právě na území Ukrajiny. Navíc je pro ruskou stranu dalším z důvodů těchto intervencí její vztah s NATO a její neměnicí se pohled

na tuto organizaci, kdy je z ruského pohledu tato vojenská organizace hlavním důvodem pro její opatrnost a prosazování právě této geopolitiky.

Krise na Ukrajině má zároveň velký vliv na vzájemné vztahy zvláště díky přítomnosti ruských vojsk na Ukrajině. Usnesení Evropské rady z 30. srpna 2014 říká k zahraniční politice v přístupu k Ukrajině následující: „...Evropská Rada zůstává velmi znepokojena z pokračujících a na intenzitě nabírajících bojů ve východní Ukrajině a pokračuje v ostrém odsuzování nelegální anexi Krymského poloostrova.“ (Evropská rada, 2014: 3) Evropská rada v tomto vyjádření opět odsoudila ruskou anexi Krymského poloostrova, která proběhla i díky krymskému referendu, nemohla ovšem reagovat jinak než diplomatickým tlakem. Důvod pro tento postup byl již zmíněn dříve – Evropská unie sice sdružuje svou zahraniční a bezpečnostní politiku do jednoho legislativního celku, avšak jejím zásadním problémem je absence armády. Proto se musí v této oblasti spoléhat na NATO, což je jedním z důvodů ruské politiky, která je v mnoha ohledech zaměřena právě proti expanzi NATO a snaží se tak v mnoha případech expandovat právě skrze krize svých sousedů.²³

4.3 Budoucnost vzájemných vztahů

Pro budoucí vývoj vzájemných vztahů je třeba vidět ve vzájemných vztazích Ruska a Evropské unie všechna výše popsaná období, ve kterých tyto vztahy kolísaly od neuznávání se, přes různé krizové situace až po období relativně klidná a stabilní.²⁴ Současná situace je pro oba subjekty velmi špatná. Ukrajinská krize velmi poznamenala vzájemnou důvěru obou stran, a vzhledem ke svému pokračujícímu trvání je třeba brát její působení neustále v potaz. Fraser Cameron dodává k současnému krizovému stavu ve svém komentáři následující: „I když Moskva nemusí chtít napadnout Ukrajinu, se všemi nepředvídatelnými následky, která by tato invaze mohla přinést, je zde stále nebezpečí, že by mohla být vtažena do konfliktu, pokud by současný stav vysokého napětí vedl k občanské válce.“ (Cameron, 2014b) I když tedy Evropská unie armádu nemá, jsou si ruští představitelé vědomi její síly a musí být ve svém postupu velmi opatrní. Proto je třeba vnímat možnou budoucnost vzájemných vztahů jako snahu Ruska rozšířit své území na úkor svých sousedů či je alespoň dostat co nejvíce pod

²³ Jako je tomu právě v případě Ukrajiny nebo již dříve v případě Gruzie. Všechny tyto snahy o územní expanzi byly Evropskou unií kritizovány, avšak přímo proti nim nebylo zakročeno mimo diplomatického tlaku.

²⁴ Nejlepší období pro vzájemné vztahy byly mezi lety 1994-1998 a poté od roku 2001 až do roku 2008. Zásadní události byly zmíněny v předchozích kapitolách.

svou sféru vlivu a být jejich největšími partnery a snahu Evropské unie těmto ruským snahám zamezit.

Na konferenci ruských i evropských politologů, která se konala 17. prosince 2014, byl Claudem Veron-Revillem, zástupcem vedoucího oddělení Evropské unie pro Rusko, prezentován následující názor: „Rozhovory s Eurasijskou unií byly zvažovány, ale vyskytlo se mnoho problémů, například nečlenství Běloruska či Kazachstánu ve WTO²⁵.“ (Reville; 2014) Ruská geopolitická myšlenka eurasijského spojení tak sice není zcela zamítnuta ani v Evropské unii, avšak její reálné plnění je velkým problémem zvláště díky neúčasti mnoha států na společných obchodních projektech. To je dalším z důležitých problémů vzájemných vztahů, protože tak možná vzájemná unie ať již pod vedením Ruska či Evropské unie není snadno realizovatelná.

V praxi nejzásadnějším tématem stále je a ještě dlouhou dobu bude energetická politika převážně ze strany Evropské unie. Pro mnoho jejich členů jsou ruské dodávky plynu a částečně i ropy velmi důležité, protože plynovodná síť zatím nenabízí tolik možností obchodu se severními zeměmi či západní Evropou, která má přístup i k jiným než ruským zdrojům. „Zatímco EU si je vědoma závislosti na ruských dodávkách energetických surovin, odborníci připomněli, že také Rusko je závislé na evropských platbách za tyto suroviny.“ (Euroskop, 2008) Tento komentář byl sice podán již v prosinci 2008 (tedy po konci rusko-gruzínské války a několik týdnů před vypuknutím zmiňované krize s platbami za plynovody, vedoucí skrze ukrajinské území), avšak zachovává si svou aktuálnost i v dnešních dnech. Ačkoliv stále existují plány na výstavbu plynovodu Nabucco, schválené roku 2009, v praxi je Rusko stále největším dodavatelem těchto surovin zvláště pro střední a východní Evropu. To je jedním z důležitých bodů pro Ruskou diplomacii – díky tomuto faktoru mohou Evropské unii hrozit zastavením dodávek plynu do mnoha jejich zemí. Zároveň však, jak je doloženo i v citaci, je Rusko i přes mnohá ekonomická embarga, vyplývající z jeho intervencí na Ukrajině, závislé na příjmech ze svých nerostných surovin, a proto si nemůže dovolit tento faktor příliš zneužívat.

Budoucnost vzájemných vztahů je velmi těžké předpovědět pro delší časové období, oba subjekty se však mohou již v současnosti zaměřit na ukončení propagandy a snahy řešit krize více diplomaticky a bez vzájemného obviňování se z jejich způsobení. Ruský novinář Fjodor Lukjanov píše ve svém článku následující: „Očividně začnou tyto dvě strany formulovat nový

²⁵ Světová obchodní organizace, vznikla roku 1995 a nahradila do té doby fungující Všeobecnou dohodu o clech a obchodu (GATT). V současné době sdružuje 159 států a řeší mezinárodní obchodní spory a určuje konsenzem svých členů pravidla obchodu.

přístup pouze tehdy, když situace ve světě začne být tak špatná, že si konečně uvědomí, že staré studenoválečné postupy jsou v současné situaci neadekvátní.“ (Lukjanov, 2015) V praxi je tedy pro oba subjekty a budoucnost jejich vztahů důležité, aby byly schopny své zájmy správně interpretovat, a mohly tak dojít ke vzájemnému konsenzu. Vzájemné diplomatické spory jsou tedy nejen dány ruskou geopolitikou, avšak i snahami Evropské unie o expanzi na východ a získání nových členů a obchodních partnerů je pro tyto vztahy velmi problematické a znamená několik dalších možných let vzájemného nepochopení a diplomatických rozepří.

Závěr

Původní cíle práce se podařilo naplnit. Prvním cílem byla analýza vzájemných vztahů Evropské Unie a Ruské federace po skončení Studené války, ovlivněných jak vnitrostátní situací Ruska a osobnostmi jejich jednotlivých představitelů, tak zahraniční politiky Evropské unie a jejich vnitřních sporů mezi jednotlivými státy, které byly ovlivněny krizemi v obou subjektech, převážně pak Ruskou ekonomickou krizí. Tento cíl byl naplněn analýzou událostí, které vzájemné vztahy v historii ovlivnily, tedy analýzou ruské ekonomické krize, demokratizačním procesem v Rusku, nástupem prezidenta Putina k moci a rusko-gruzínskou válkou, a zároveň změnou situace v Evropské unii a zavedením nových politik, jakými byla Společná zahraniční a bezpečnostní politika, energetická politika a politika sousedství. Druhým cílem pak byla analýza aktuálního vývoje vzájemných vztahů na základě popsanych událostí a současných světových krizí, například krize na Ukrajině, vojenský zásah Ruska v Gruzii či světové hospodářské krizi. Tento cíl byl splněn výzkumem zpráv ze setkání Evropské unie, vyjádřeními Ruské federace k těmto událostem, výzkumem historického průběhu události a komentáři politologů z významných evropských think-tanků.

Postupně bylo také zodpovězeno na všechny tři výzkumné otázky. Na první otázku o změně ruské politiky po vystřídání Borise Jelcina Vladimírem Putinem bylo zodpovězeno, že k této změně došlo zprvu převážně ve vnitrostátní politice díky tématu nacionalismu, zatímco v mezinárodní politice k této změně došlo až mnohem později. Odpověď na druhou otázku, tedy zda se významným způsobem změnila zahraniční politika Evropské po roce 1999 a zavedení pozice Vysokého zmocněnce pro zahraniční a bezpečnostní politiku, zní, že se tato politika nezměnila, jak bylo zmíněno v druhé kapitole, a že politika EU se v tomto období neměnila tolik, jak ta ruská. Poslední, třetí otázka, tedy do jak velké míry byla zahraniční politika V. Putina ovlivněna jeho sázkou na téma nacionalismu a historické velikosti Ruska, byla zodpovídána průběžně v celé práci, a odpovědí na ni bylo zjištění, že politika V. Putina byla velmi nacionalistická, což bylo zmiňováno převážně ve třetí kapitole.

Velmi prospěšnou literaturou pro tuto práci byly knihy Lilie Shevtsové, ve kterých popisovala nástup ruských prezidentů do aktivní politiky a jejich následné působení na této pozici. Stejně tak důležité byly pro psaní této práce důležité knihy Richarda Sakwy, které se věnují ruské společnosti a nástupu prezidenta Putina do úřadu roku 2000 a několika dalších letech. Pro další výzkum vzájemných vztahů byly velmi cenné komentáře Frasera Camerona, které poskytly nový náhled na současné vzájemné vztahy zvláště v případě ukrajinské krize a zároveň napomohly k výzkumu historických souvislostí těchto vztahů. Taktéž velmi

nápomocnými zdroji pro napsání této práce byly oficiální dokumenty, vyjádření a tiskové zprávy Evropské unie byly velmi nápomocné při pochopení zahraniční politiky Evropské unie.

Na úplný závěr práce je nutno navrhnout oblasti, kterým se mohou další autoři věnovat. První oblastí je výzkum vztahů uvnitř Evropské unie po přistoupení nových členských států, převážně pak rozšíření roku 1995 a poté 2004. Tato rozšíření Evropské unie znamenala pro Evropskou unii nutnost diskutovat o politice s novými členskými státy, z nichž mnohé měly zkušenost s komunistickou minulostí a byly tak zaměřeny velmi protirusky. To mělo vliv na utváření východní politiky Evropské unie. Dalším tématem, které je možno zkoumat, jsou samotné detailní rozdíly mezi jednotlivými ruskými prezidenty. Toto téma má svou relevanci převážně pro pochopení ruského politického a stranického systému, který je s prezidentským postem velmi svázaný. Zároveň je možno změřit detailně rozdíly v politickém životě všech tří prezidentů demokratického Ruska, tedy Borise Jelcina, Vladimíra Putina a Dmitrije Medveděva. Posledním tématem, které je možno velmi dobře zkoumat, je současná ukrajinská krize a její dopady na ekonomickou a politickou realitu. Zároveň je do tohoto tématu nutno zahrnout výzkum v oblasti vzájemného embarga, které Ruská federace i Evropská unie prosadily. Zároveň je možné tyto vztahy skutečnosti zkoumat z pohledu energetické krize a politiky jak Ruska, tak středoevropských a východoevropských zemí. Tato energetická politika byla taktéž jedním z důležitých bodů vzájemných vztahů mezi Ruskem a Evropskou unií.

Použitá literatura

„Agreement on Partnership and Cooperation.“ *russianmission.eu* (on-line). Dostupné z: <http://www.russianmission.eu/userfiles/file/partnership_and_cooperation_agreement_1997_english.pdf>

Ahdieh, Robert B. 1997. *Russia's Constitutional Revolution*. University Park; The Pennsylvania State University Press.

„Amsterodamská smlouva.“ *euroskop.cz* (on-line) Dostupné z: <<http://www.euroskop.cz/gallery/2/764-amsterdam.pdf>> (19. 4. 2015)

Bilgin, Mert. 2009. „Geopolitics of European natural gas demand: Supplies from Russia, Caspian and the Middle East.“ Pp. 4482-4492 in *Energy policy* 37. (on-line). Dostupné z: <http://ac.els-cdn.com/S0301421509004108/1-s2.0-S0301421509004108-main.pdf?_tid=7953a292-ea91-11e4-8bc1-00000aacb360&acdnat=1429887305_310a46f4b94c273c03a01590b904b67a> (23. 4. 2015)

Bindi, Federica. (ed.) 2010. *The Foreign Policy of the European Union*. Washington; Brookings Institution Press.

Booth, Ken. 1995. *International Relations Theory Today*. Cambridge; Polity.

Bretherton, Charlotte, John, Vogler. 2006. *The European Union as a Global Actor*. New York; Routledge.

Cabada, Ladislav. (ed.) 2002. *Contemporary Questions of Central European Politics*. Dobrá Voda; Aleš Čeněk.

Cameron, Fraser. 2014. „The Eu and the Russia/Ukraine Crisis.“ *www.eu-rissuacentre.org* (on-line). Dostupné z: <<http://www.eu-russiacentre.org/our-publications/column/eu-russiaukraine-crisis.html>> (24. 4. 2015)

Cameron, Fraser. 2014. „What now for EU-Russia Relations?“ *eu-russiacentre.org* (on-line). Dostupné z: <<http://www.eu-russiacentre.org/eu-russiacentre-news/director-eurussia-centre-dr-fraser-camerons-article-eurussia-relations-world-commerce-review.html>> (25. 4. 2015)

Calvocoressi, Peter. 1991. *World Politics since 1945*. Londýn; Longman.

Cutler, Robert M. 1987. „Harmonizing EEC-CMEA Relations: Never the Twain Shall Meet?“ Pp. 259-270 in *International Affairs* 63 (2). (on-line). <<http://www.robertcutler.org/download/html/ar87aff.html#title1>> (20. 4. 2015)

Dawisha, Karen. 1990. *Eastern Europe, Gorbachev an Reform*. Cambridge; Cambridge University Press.

Denitch, Bogdan. 1990. *The End of the Cold War*. Minneapolis; University of Minnesota Press.

Euractiv.cz. 2009. „Gazprom snížil dodávky plynu na třetinu, plynovody na Balkán vyschly.“ *euractiv.cz* (on-line) Dostupné z: <<http://www.euractiv.cz/energetika/clanek/gazprom-snizil-dodavky-plynu-na-tretinu-plynovody-na-balkan-vyschly-005462>> (23. 4. 2015)

„Jaká je budoucnost vztahů mezi EU, Ruskem a USA?“ *euroskop.cz* (on-line). Dostupné z: <<https://www.euroskop.cz/8956/9779/clanek/jaka-je-budoucnost-vztahu-mezi-eu-ruskem-a-usa/>> (25. 4. 2015)

Evropská unie. 2008. „Main results of the EU-Russia Summit.“ *eeas.europa.eu* (on-line). Dostupné z: <<http://www.ue2008.fr/main-results-of-the-eu-russia-summit/>> (23. 4. 2015)

Evropská rada. 2014. „Special meeting of the European Council (30 August 2014)“ *consilium.europa.eu* (on-line). Dostupné z: <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/144538.pdf> (25. 4. 2014)

„Evropský parlament ratifikoval asociační dohodu mezi EU a Ukrajinou.“ *europarl.europa.eu*. (on-line) Dostupné z: <<http://www.europarl.europa.eu/news/cs/news->

room/content/20140915IPR62504/html/Evropský-parlament-ratifikoval-asociační-dohodu-mezi-EU-a-Ukrajinou>

Finnegan, Richard B. 2001. „Ireland: Brussels and the Celtic Tiger.“ Pp. 175 in Zeff, Eleanor E., Pirro, Ellen B. (eds.) *The European Union and the Member States*. Colorado; Lynne Rienner Publishers.

Fukuyama, Francis. 1992. *The End of History and the Last Man*. New York; Penguin Books.

Gaulle, Charles de. 1963. „Veto on British Membership of the EEC.“ (on-line). Dostupné z <<http://www.isn.ethz.ch/Digital-Library/Publications/Detail/?ots591=0c54e3b3-1e9c-be1e-2c24-a6a8c7060233&lng=en&id=125401>> (7. 4. 2015)

Gerbet, Pierre. 2004. *Budování Evropy*. Praha; Karolinum.

Ham, Peter Van. 1993. *The EC, Eastern Europe and European Unity*. Londýn, Pinter.

Hill, Ronald J. 1992. „The Communist Party and After.“ Pp. 72 in Steven White, Alex Pravda, Zvi Gitelman (eds.). *Developments in Soviet & Post-Soviet Politics*. Durham; Duke University Press.

„Jednotný evropský akt.“ www.euroskop.cz (on-line) Dostupné z: <<http://www.euroskop.cz/gallery/2/763-jea.pdf>>

Jelcin, Boris. 1991. *Proti srsti*. Praha; Lidové noviny.

Jelcin, Boris. 1995. *The Struggle For Russia*. New York; Times Books.

Jervis, Robert. 2005. „The Era of Leading Power Peace.“ Pp. 399–414 in Robert J. Art, Robert Jervis (eds.). *International Politics. Enduring Concepts and Contemporary Issues*. Londýn; Longman.

Jones, David Pryce. 1995. *Pád komunismu*. Londýn; Weidenfeld and Nicolson.

Kalinič, Petr. 2011. „Politická teorie a geopolitika A. G. Dugina.“ *Rexter 2011 (2)* (on-line). Dostupné z: <<http://www.rexter.cz/wp-content/uploads/rexter-21.pdf>>

Keohane, Robert, Joseph, Nye. 1989. *Power and Interdependence*. Harvard; Center for International Affairs.

Khalid, Ahmed M., Gulasekaran Rajaguru. 2007. *Global Impact of Russian Financial Crisis*. Robina; Bond University.

Kitschelt, Herbert, Zdenka Mansfeldova, Radoslaw Markowski, Gábor Tóka. 1999. *Post-Communist Party Systems*. Cambridge; Cambridge University Press.

LaFeber, Walter. 1993. *America, Russia and the Cold War 1945-1992*. New York; R. R. Donnelley & SonS Company.

Lucas, Edward. 2008. *Nová Studená válka*. Londýn; Bloomsbury.

Lukjanov, Fjodor. 2015. „Putin Wants Peaceful Coexistence With the West.“ *eng.globalaffairs.ru* (on-line). Dostupné z: <<http://eng.globalaffairs.ru/redcol/Putin-Wants-Peaceful-Coexistence-With-the-West-17421>>

Mach, Petr. 2014. „Asociační smlouva s EU prohloubí konflikt na Ukrajině.“ *machpetrmach.blog.idnes.cz*. (online). Dostupné z: <<http://machpetrmach.blog.idnes.cz/c/427012/Asociacni-smlouva-s-EU-prohloubi-konflikt-na-Ukrajine.html>>

Macmillan, Harold. 1958. „Message From Prime Minister Macmillan to President Eisenhower“ *Foreign relations of the United States VII (2)*. Dostupné z: <<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v07p2/d336>> (15. 4. 2014)

Matulová, Lucie. 2010. „Rusko-gruzínské vztahy a válka o Abcházii a Jižní Osetii.“ *www.valka.cz* (on-line) Dostupné z: <http://www.valka.cz/clanek_13664.html#p13664_093> (23. 4. 2015)

Murray, Donald. 1997. *Demokracie despotů*. Praha; G plus G.

NATO. 2008. „Bucharest Summit Declaration.“ *www.nato.int* (on-line). Dostupné z: <http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_8443.htm> (23. 4. 2015)

Neumann, Iver B., Waever, Ole. 2005. *Budoucnost mezinárodních vztahů*. Brno; Centrum strategických studií.

Petro, Nikolaj N. 1995. *The Rebirth of Russian Democracy*. Cambridge; Harvard University Press.

Pinder, John. 1995. *European Community*. New York; Oxford University Press.

Pinto, Brian, Sergej, Ulatov. 2010. „Financial Globalization and the Russian Crisis of 1998.“ *The World Bank*. (on-line). Dostupné z: <<https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/3797/WPS5312.pdf?sequence=1>> (21. 4. 2015)

Reville, Claude Veron. 2014. „Where is Russia Heading?“ *eu-russiacentre.org* (on-line). Dostupné z: <<http://www.eu-russiacentre.org/eu-russiacentre-news/report-russia-heading.html>> (25. 4. 2015)

Romancov, Michael. 2009. „Geopolitické důsledky rozšíření NATO do prostoru Střední a Východní Evropy.“ *natoaktual.cz* (on-line). Dostupné z: <http://www.natoaktual.cz/geopoliticke-dusledky-rozsireni-nato-do-prostoru-stredni-a-vychodni-evropy-1ss-na_analyzy.aspx?c=A090119_175752_na_analyzy_m02> (25. 4. 2015)

Rhodes, Carolyn. 1998. *The European Union in the World Community*. Boulder; Lynne Rienner.

Sakwa, Richard. 2002. *Russian Politics and Society*. Londýn; Routledge.

Sakwa, Richard. 2004. *Putin: Russia's Choice*. New York; Routledge.

Shevtsova, Lilia. 1999. *Yeltsin's Russia*. Washington; Carnegie Endowment for International Peace.

Shevtsova, Lilia. 2001. „From Yeltsin to Putin: The Evolution of Presidential Power.“ Pp.67-111 in Archie Brown, Lilia Shevtsova (eds.). *Gorbachev, Yeltsin & Putin. Political Leadership in Russia's Transition*. Washington; Barnege Endowment for International Peace.

Shevtsova, Lilia. 2003. *Putin's Russia*. Washington; Carnegie Endowment for International Peace.

Schuman, Robert. 1950. „Schumanova deklarace“ (on-line) Dostupné z: <http://europa.eu/about-eu/basic-information/symbols/europe-day/schuman-declaration/index_cs.htm> (7. 4. 2015)

Soetendorp, Ben. 1999. *Foreign Policy in the European Union*. Londýn; Longman.

Solana, Javier. 1999. „NATO's Success in Kosovo.“ *forreignaffairs.com* (on-line). Dostupné z: <<http://www.foreignaffairs.com/articles/55610/javier-solana/natos-success-in-kosovo>> (22. 4. 2015)

Solženicyn, Alexandr. 1998. *Rusko v troskách*. Praha; Nakladatelství Práh.

„Úřední věstník Evropské unie.“ *eur-lex.Europa.eu* (on-line). Dostupné z: <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/TXT/PDF/?uri=OJ:L:2014:161:FULL&from=EN>> (25. 4. 2014)

Whetten, Lawrence. 1971. *Germany's Ostpolitik. Relations between the Federal Republic and the Warsaw Pact Countries*. Londýn; Oxford University Press.

Zeman, Zbyněk. 1991. *The Making and Breaking of Communist Europe*. Oxford; Basil Blackwell Ltd.